

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA XIV.

**HUNGARIA
SZEGED
1963**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS XIV.

SZEGED
1963

STUDIA HISTORIAE UNIVERSALIS RECENTIS ET
RECENTISSIMI AEVI

2.

Redigit
LAJOS SZÉKELY

Új- és legújabbkori egyetemes történeti tanulmányok

2.

Szerkeszti
SZÉKELY LAJOS

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja.

A kézirat nyomdába érkezett 1963

Megjelenés 1964

Példányszám: 500.

Terjedelem: (A/5) iv.

Készült az MSZ 5601 és az 5602-50. A szabványok szerint.

64. 4885, Bács-Kiskun megyei Nyomda V. Kecskemét

SZÉKELY JAJOS:

GÖMBÖS ÉS A FASIZMUS KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁNAK ALAPVONÁSAI

Az utóbbi években számos népszerű történeti kiadvány jelent meg, amely a Horthy-korszakkal, annak fő periódusaival, vezető politikusainak és államférfiainak tevékenységével foglalkozik. E munkák jelentős új kutatási eredményekre támaszkodva elevenen és hasznosan mutatják be egy hanyatló társadalmi rend uralkodó köreit és reprezentánsait. Egy részükre jellemző a publicisztikai könnyedség és a szatirikus hangvétel, amely széles olvasó rétegek számára teszi hozzáférhetővé ennek az ideológiai harcban annyira fontos témakörnek a megismerését. Valóban csábító feladat e korról és vezető politikusairól szatírárt írni. Közéleti tevékenységüktől magánéletükig egyaránt bőven akad olyan mozzanat, amely méltó a szarkazmusra. Kivételesen hálás téma a Horthy-korszakot „fémjelző” politikusok sorában Gömbös Gyula, az ellenforradalmi rendszer és a magyar fasizmus e jellegzetes képviselője, aki a harmincas évek derekán Magyarország bel- és külpolitikáját a kialakult hazai és nemzetközi feltételekhez képest leggyorsabban igyekezett szélsőjobboldali irányba tolni.

Ez a vidéki kispolgári környezetből feltörő politikus a maga korlátlan ambíciójával, kalandorhajlamaival, otromba katonatiszti svádájával, szemérmetlen demagógiájával, eléggé fogyatékos általános műveltségével, germanizmusokkal zsúfolt beszédeivel, gyors felszíni alkalmazkodóképességével szinte kínálkozik arra, hogy a leleplező történeti irodalom abszolút negatív hőseként szerepeljen. Már kortársai közül sokan — még konzervatív oldalról is — fölfedezték személyében és megnyilvánulásaiban a sötét tónusú politikai humor és irónia alkalmas céltábláját.

Természetes, hogy Gömbös Gyula egyebek között e tulajdonságaival és készségeivel vált a Bethlen- és Károlyi-kormányok bukása után az önmagát most már újra csak nyílt fasiszta alapokon konszolidálni tudó és kívánó uralkodó osztály hasznos emberévé, megfelelő politikai személyiségévé. Ahogyan a húszas években, a tőkés rendszer ideiglenes és viszonylagos stabilizációja dején az uralkodó körök hatalmi és kormányzási szükségletei Bethlen Istvánban találták meg az alkalmas politikai vezetőt, ugyanúgy a nagy gazdasági válság mélypontjára zuhant, minden eresztékében meglazult tőkés-földesúri Magyarország Gömbössel játszatta el a megváltozott viszonyok között a politikai vezérférfit szerepét. De mindez még nem magyarázza meg, hogy Gömbös ormányzásának hosszú évekre olyan súlyos következményei és hatékony hagyományai” támadtak az ország további katasztrófájának előkészítésében és beteljesítésében, nem magyarázza Gömbösnek mint államférfinak — hogy úgy mondjuk — politikai és történeti hatásfokát.

Az elmélyültebb elemzés szemszögéből Gömbös említett személyes tulajdonságai elvesztik önálló jelentőségüket. Amikor 1933-ban Hitler hatalomra jutott, a magyar liberális sajtó általában beírta azzal, hogy élcelődött és személyi természetű intimitásokat kutatott fel a fasiszta vezér életében. Ezzel akarva, nem akarva elterelte a figyelmet a németországi politikai fordulat roppant veszélyeiről. Bálint György, a kiváló baloldali publicista élesen bírálta ezt az olcsó és félrevezető „kritikai” attitűdöt, és határozottan leszögezte: „Hitlerben a hitlerizmus a fontos.”¹ Ennek mintájára megállapíthatjuk — természetesen nem vétve el a negatív nagyságrendbeli különbséget —, hogy Gömbösben a fasizmus, annak jellegzetes hazai változata a fontos. Hiszen közismert tény, hogy kormányzása olyan lökést adott a magyar politikai életnek a nyílt fasiszta diktatúra irányába, kifelé pedig olyan erős kötelékekkel fűzte Magyarországot a Hitler és Mussolini vezette totális diktatúrákhoz, hogy ettől kezdve az őt követő kormányok — bizonyos időszerű taktikai változásoktól, kisebb átmeneti ingadozásoktól eltekintve — az általa lefektetett koncepció jegyében vezették hazánkat a második világháború katasztrófájába.

E koncepció külpolitikai oldalának vizsgálata fontos tanulságokkal szolgálhat az egész Horthy-korszak külpolitikájának jobb megértéséhez, különösen ha elemzését keletkezésében, évtizedes kialakulásában kíséreljük meg.

Az első világháborús vereség és a forradalmak tanulságait a magyar uralkodó körök igyekeztek a maguk módján mind bel-, mind pedig külpolitikai tekintetben levonni. A belpolitikai tanulság számukra teljesen egyértelmű volt: a terror és a politikai megtévesztés minden eszközével meg kell akadályozni, hogy Magyarországon a proletariátus, a dolgozó nép még egyszer felülkerekedjék. Külpolitikai vonatkozásban azonban bizonyos mértékig eltérő irányzatok jellemezték mind a vezető köröket, mind az uralkodó osztályt. A végső célkitűzés természetesen e tekintetben is azonos volt: a nemzetközi politikában megkeresni azokat a tényezőket és erőket, amelyek a gyökeres területi revízió tervét támogatni hajlandók. Eltérés időről időre abban mutatkozott, hogy a nemzetközi helyzet alakulásához, változásaihoz képest az imperialista nagyhatalmak melyikében keressék a patrónust, merre orientálódjanak, kinek tegyenek felajánlkozó gesztusokat és valóságos szolgálatokat, melyiknek politikájához alkalmazkodjanak — természetesen minden esetben a szovjetellenesség és az antikommunizmus jegyében. A Horthy-korszak politikusainak szótárában igen gyakran szerepelt a „reálpolitika” kifejezés. Ezen rendszerint az általuk kifizetődőnek tartott külpolitikai orientációt értették elsősorban.

Jellemző e tekintetben Bethlen István felfogása: „Abban, hogy mit milyen eszközökkel kívánunk elérni, konzekvensek sohasem lehetünk, mert az eszközöket a körülményekhez kell alkalmazni, és ha ma egy cél elérésére valamely eszköz alkalmasnak látszik is, holnap talán már az ellenkezőjét kell alkalmazni, ha ugyanazt a célt szolgálni akarjuk.”²

Gömbös abban különbözött a Horthy-korszak számos politikusától és államférfiától, hogy kezdettől fogva az európai fasiszta erők előretörésében és tömörülésében kereste a hathatós revízió és Magyarország leendő „Duna-völgyi—balkáni szupremáciája” legfőbb támaszát.

¹ *Bálint György*: A toronyőr visszapillant (Cikkek, tanulmányok, kritikák). Bp., 1961., I. k. 66.

² Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bp., 1933., I. k. 4–5.

Gömbös egész ifjúkorát reakciós-militarista környezetben töltötte. Már ekkor megismerkedett a fajelmélet korai apostolának, H. S. Chamberlainnek gondolatkörével, aki a német fasizmus egyik ideológiai előkészítője volt. A germán faj felsőbbrendűségének, az antiszemitizmusnak, a fajok harcára alapozott történet szemléletnek elismerése már ebben az időben meghatározta a fényes pályafutásról ábrándozó fiatal katonatiszt eszmei—politikai állásfoglalásának végleges irányát. A monarchia számára szükségesnek tűnő viszonyain túltekintve a világhatalomra törő császári Németországot választotta politikai eszményképének.³

Később egész világháborús pályafutása és az ellenforradalomban betöltött szerepe a hazai és a nemzetközi reakció szélső jobbszárnyához kötötte. Kapcsolatot épített ki a német militarizmusnak a náci uralmat előkészítő vezető személyiségeivel. 1917-ben futárként Kreuznachba, a német főhadiszállásra küldték. Egyik életrajzírója erről az eseményről a következőképpen emlékezik meg: „A kreuznachi látogatást saját bevallása szerint is élete egyik legnagyobb eseményének tekintette, mégpedig azért, mert itt alkalmá nyílt találkozni és eszmecserét folytatni olyan nagy emberekkel, mint Ludendorff és Hindenburg. Alkalmá volt történelmi levegőt szívni, amikor ezekkel a katonai geniekkel együtt volt, és lelkét egészen betöltő kérdésekről beszélgetett velük.”⁴ Sohasem derült ki, Hindenburg és Ludendorff valójában miféle „mélyreható eszmecserébe” vonták a monarchia fiatal vezérkari századosát, bizonyos azonban, hogy a rajongás irántuk Gömbösben változatlan maradt a központi hatalmak világháborús összeomlása után is. Felfogása szerint az említett vezető személyiségek képviselték Németország törhetetlen győzni-akarásának szellemét a liberális—defetista erőkkel szemben, amelyek a Monarchiában szabadon fejthették ki bomlasztó tevékenységüket. A központi hatalmak vereségének okát is abban látta, hogy a hatalmon levők nem törték le időben és következetesen az imperialista háborúval szemben növekvő ellenállást.

„Felelőssé teszem a régi kormányokat — mondotta fajvédő képviselő korában —, mert a háborúban szükséges ellenállás fokozása iránt nem tették meg az összes intézkedéseket. Felelőssé teszem végül azokat, akik a háború vége felé, tehát mikor azt mondták, valószínű, hogy elveszítjük a háborút, ahelyett hogy segítettek volna építeni, ahelyett hogy segítettek volna összerakni az összes erőket, ezt a gyöngeségi momentumot kihasználták, és 1918-ban, tehát akkor, mikor a legnagyobb egyetértésre és legnagyobb összetartásra lett volna szükség ebben a nemzetben, szétbontották a nemzet egységét.”⁵

Egyébként Gömbösnek, a fajvédő politikussá vedlett katonatisztnak pályafutása a forradalom és ellenforradalom roppant mérkőzésének és az ellenforradalmi erők közép-európai felülkerekedésének éveiben eléggé tipikus. A háborús vereség és a forradalmak Magyarországon csakúgy, mint Ausztriában és Németországban a régi tisztikar személyi állományának legnagyobb része előtt lezárták az érvényesülés, a karrier minden lehetőségét. E deklaszálódott, talajtvesztett, számban sem lebecsülendő társadalmi csoport csakhamar a szélső

³ Gömbös az Osztrák—Magyar Monarchiát 1918 után rendszeresen bírálta, természetesen szélső nacionalista, fasiszta szempontból.

⁴ Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Bp., 1934., 93—94.

⁵ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 292—293.

jobboldali, revansista politika leggyorsabban aktivizálódó rohamcsapatát alkotta. Magyarországon Horthy tiszti különítményekkel vágott véres utat magának a budai várig, Németországban a nagyburzsoázia alkotmányos mód-szerekkel helyezte Hindenburgot a köztársasági elnöki székbe, de személyük az államfői poszton egyaránt biztosíték volt arra, hogy a politikába sodródott katonai káderek a hatalom megragadásának növekvő reményével kapjanak helyet a nap alatt. Ha az adott belpolitikai helyzet és az általános európai viszonyok átmenetileg ellenzéki (természetesen szélsőjobboldali ellenzéki) táborba vitték is őket, politikai tevékenységüket mi sem korlátozta, harsányan hirdették meg mind az államhatalom megszerzését célzó programjukat, mind pedig a nemzetközi hatalmi viszonyok gyökeres és erőszakos átalakítására vonatkozó elképzeléseiket.

Törekvéseik párhuzamossága (sőt a döntő pontokon találkozása) az említett országokban Gömbös számára az alapvető bázist jelentette egységes fasiszta politikai koncepciójának, ezen belül külpolitikai tervezetének kialakításához.⁶ Ez pedig saját tömör fogalmazásában a következőképpen hangzott: „A magyar fajvédelem jegyében regenerálni Magyarországot és a regenerált Magyarországnak világpolitikai pozícióját történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani.”⁷

Gömbös külpolitikai előiskolájához kétségtelenül hozzájárult az ellenforradalmi időszak számos tapasztalata is. Azoknak az ellenforradalmár politikusoknak, akik emigrációban vagy az antant hatalmak megszállási területein tevékenykedtek, minden lépésüket meg kellett tárgyalniuk a győztes nagyhatalmak illetékes helyi képviselőivel. Bizonyos, hogy már a bécsi és szegedi idők megmutatták Gömbösnek, hogy az antant megbízottai — némi taktikai különbségek ellenére is — megértést mutatnak, és hathatós segítséget nyújtanak a magyar proletárdiktatúra letöréséhez, a további perspektívát illetően azonban saját nagyhatalmi stratégiájuknak megfelelően járnak el, és nem tanúsítanak különösebb érdeklődést a magyar uralkodó osztály eljövendő sajátos külpolitikai célkitűzései és tervei iránt. Különben e kérdések akkor még természetesen kialakulatlanok voltak, és háttérbe szorultak, de egy dolog Gömbös számára mindenképpen érzékelhetővé vált: az antant hatalmak várható külpolitikájának fő irányába egyhamar semmiképpen sem fog belevágni a magyar uralkodó körök által elképzelt „nemzeti feltámadás” koncepciója, mivel ennek elválaszthatatlan része volt a régi Magyarország területi helyreállítása, sőt számos ezen túlmenő külpolitikai aspiráció is.⁸

A továbbiakban sem osztotta soha azokat a nézeteket, hogy a győztes Franciaországhoz és Angliához való igazodás számottevő eredményekkel járhat a magyar fináncstőke Duna-medencei—balkáni pozícióinak visszaszerzése, illetve kiterjesztése vonatkozásában.

A Gömböshöz politikailag igen közel álló Zdravetz István, Horthy tábori

⁶ 1920 nyarán, a Kapp-puccs összeomlása után a német—osztrák—magyar szélső nacionalista erők megkísérelték a szövetkezést. A kezdeményezés Ludendorff körvezetéséből indult ki. A titkos tárgyalásokba Gömbös is bekapcsolódott. Vö. *Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921.* Bp., 1962., 240.

⁷ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 294.

⁸ Gömbös szegedi tevékenységére, valamint a szegedi kormány és a franciák együttműködésére vonatkozóan l. *Gaál Endre: A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársasáért.* Bp., 1956.

püspöke ugyancsak még a szegedi időkből ismerte az antant képviselőinek felfogását Délkelet-Európa új status quo-jának sérthetetlenségéről, és már 1921-ben hangsúlyozta: „Még egy dogmánk legyen, egy magyar dogma: teljes hitetlenség, teljes bizalmatlanság az antantban, teljes bizalmatlanság minden misszió, minden kiküldött ellen.”⁹

Elvbarátaival egybehangzóan bírálta Gömbös a Népszövetséget, amelyben — egyébként korántsem alaptalanul — a francia—angol hatalmi politika-puszta eszközt látta. Nyíltan hirdette, hogy oktalan reményeket táplál mindenki, aki a békés revízió népszövetségi vagy Népszövetségen kívüli módozataiban bíz.

„Nagyon szép elv a békét hirdetni — mondotta egyik országgyűlési beszédében 1922 júliusában —, de a világtörténelem tanúsága szerint ez utópia, mert ameddig haladni akaró nemzetek lesznek, ameddig az emberi önzés olyan predomináló lesz az embereknek minden cselekményében, addig általános békéről szó sem lehet, addig küzdelem lesz, addig harc lesz, és ezért nem lehet arra felépíteni egy politikát, hogy békét akar, tehát békének kell lenni. Ha ennek az országnak békére van szüksége, akkor belső békére van szüksége . . ., hogy a nemzet erős legyen azon küzdelmek megvívására, amely küzdelmek előestéjén állunk.”¹⁰ A továbbiakban kijelentette: erős kormányt akar, amely „nem jogi formák szerint, hanem a nemzet érdekei szerint cselekszik”.¹¹

Ha figyelembe vesszük, milyen volt 1922-ben Magyarország külpolitikai helyzete, érthető az a meghökkenés, amelyet Gömbös háborús perspektívára utaló szavai keltettek. Az ország ekkor teljes külpolitikai elszigeteltségben élt, és bár a versailles-i békemű első ellentmondásai már jelentkeztek, a győztes antanthatalmak által kialakított európai rend megváltoztathatatlanak, a Gömbös-féle hangvétel pedig szokatlanul látszott a kormánykörök képviselői előtt is. Nem mintha Gömbös világos beszéde általában idegen lett volna tőlük, de az adott helyzetben taktikailag helytelennek tartották, időszerűségében kételkedtek.

Gömbös azonban a külügyminiszterhez címezve folytatta külpolitikai elképzeléseinek kifejtését. Utalt arra, hogy véleménye szerint a nyolcmillió Magyarországot az európai helyzet kialakításában egyedül nem játszhat kezdeményező szerepet. Szerinte tehát nem lehet egyik kormánynak sem hibául felelni, hogy addig nem valósított meg valamilyen összefüggő, nagy külpolitikai koncepciót, hiszen a külpolitika szempontjából lényeges és döntő erők nem állnak a magyar kormány befolyása alatt.

Magyarország külpolitikai helyzete — véleménye szerint — akkor fog megváltozni, amikor Európa általános politikai képe is átalakul. Az elmúlt időkben az egyetlen reménykeltő mozzanatnak azt látta, hogy Olaszország a nyugat-magyarországi kérdésben a magyar kormány mellé állt; ám azóta semmi jele annak, hogy az európai nagyhatalmak meg akarnák változtatni a különböző békeszerződéseket.

Ez után az eszmefuttatás után Gömbös levonta döntő következtetését: „*Én mégis úgy látom — jelentette ki —, hogy az európai politikának tengelye Berlinbe Rómán át fog vezetni. A német és olasz ellentétek kiegyenlítése után, azt hiszem, ezen politikai tengely köré fognak csoportosulni a nemzetek a közel-*

⁹ Nemzeti Újság 1921. jan. 18.

¹⁰ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 293.

¹¹ Uo. 294.

jövőben. (Kiemelés tőlem — Sz. L.) Ezért mindaddig, amíg a helyzet világos nem lesz, nekünk csak egy kötelességünk lesz a külpolitika terén: várni, várni — belpolitikai téren pedig erőt gyűjteni.”¹²

Mindezzel Gömbös eljut külpolitikai koncepciója központi gondolatához, és egyben nevet is ad a másfél évtized múlva bekövetkező végzetes fontosságú fejleménynek, a fasiszta nagyhatalmak európai szövetségének. Egyébként már korábban is hirdette, hogy Berlin és Róma lesz az európai politikát meghatározó tényező. 1921 januárjában kifejtette egy újságcikkében, hogy Magyarország külpolitikája irányvonalának Berlinen és Rómán át kell vezetnie.¹³

Mire alapozta Gömbös azt a következtetést, amely politikai elképzeléseinek központi gondolatát alkotta, hogy ti. egyrészt a szélsőjobboldali kibontakozás jegyében szövetség jön létre a versailles-i békerendszer megváltoztatására Németország és Olaszország között, másrészt hogy Magyarországnak az uralkodó körök külpolitikai céljainak megvalósítása érdekében e szövetséghez kell csatlakoznia? Hiszen az említett időpontokban, 1921 januárjában és 1922 júliusában aligha látszottak az európai politikai élet felszínén olyan momentumok, amelyek a fent vázolt fejlemények bekövetkezését valószínűsítették volna. Olaszország még a *Marcia su Roma* előtt állott, Németországban pedig a weimári demokrácia Gömbös számára egyáltalán nem szimpatikus építménye látszott lassan megszilárdulni.

Gömbös külpolitikai elképzeléseiben a versailles-i rendszer bírálatából indult ki. Ez adja koncepciójának azt a látszatot, hogy hosszú évekre előre bizonyos valóságérzékkel ítélte meg a várható fejleményeket. Másrészt, miután e bírálatból — szélsőjobboldali világnézetének megfelelően — hosszabb történeti távon mégis hamis következtetéseket vont le, az általa megjelölt és a magyar uralkodó osztály fő erői által később készségesen elfogadott külpolitikai út végül is katasztrófához vezetett. A versailles—washingtoni békerendszer imperialista jellegéből folyó igazságtalanságaival kétségtelenül elültette az egész világra kiterjedhető új viszály magvait. Az imperializmus általános válságának talaján a legjobb esetben is csak a béke vágyálmát, de korántsem a béke valóságos biztosítékait teremtette meg. Gömbös mindenfajta liberális és pacifista előítélet nélkül, az imperializmus valóságos tendenciáival azonosulva ítélte meg a helyzetet és a várható legfontosabb irányzatokat. Abból indult ki, hogy az új európai erőviszonyok alakulásában döntő szerepe lesz az előző háború vesztes hatalmai összefogásának. Ezekhez sorolta Olaszországot is, hasonlóan az olasz imperializmus legagresszívebb képviselőihez, akik szerint országuk sokkal kevésbé vált a közös győzelem haszonélvezőjévé, mint a nyugati nagyhatalmak. Tegyük mindjárt hozzá, hogy Gömbös jobboldali kibontakozás útján képzelte el az olasz és német hatalom összefogását. Élénk figyelemmel kísérte mindkét országban az éles politikai küzdelmet, amely a nemzetinek álcázott jobboldali, fasiszta irányzatok, valamint a demokratikus és szocialista erők között végbement.

Utóbb — részben már kormányelnöksége idején — rátapintott arra is, hogy Franciaország a legyőzöttek irányában tanúsított merev politikájával és Anglia a maga erőtlén, álpacifista manőverezéseivel végső soron olyan helyzetet terem, amely objektíve kedvez a fasiszta erők kibontakozásának és

¹² Uo. 295.

¹³ Dr. Révay József: i. m. 207.

tömörülésének. A polgári demokráciák belső berendezkedésével szemben egyébként is mindenkor leplezetlen, mély ellenérzést juttatott kifejezésre.

Gömbös a továbbiakban kitartóan ragaszkodott külpolitikai tervezetének e bázisához, bár bizonyos részleteket időről időre módosított. Erre több példát említhetünk. 1923 decemberében Magyarország külpolitikai hivatásáról egyebek között a következőket mondta: „Az én felfogásom szerint Magyarország évszázados szerepét fogja újból betölteni Európa keletén egyrészt a szláv mozgalommal szemben, amely északról dél felé, a meleg vizek felé tartó mozgalom, másrészt pedig Németország regenerálódása után a német mozgalommal szemben, amely keleti irányban fog hatni minden körülmények között, miután a flotta elvesztése folytán expanzív törekvéseit nyugat felé nem folytathatja.”¹⁴ Ebben a megnyilatkozásban feltűnő, hogy a pánszláv veszély mellett, amely a Horthy-korszak politikai nyelvén természetesen szovjetellenes jelszó, megjelenik a német veszélyre való hivatkozás is. Vajon ez azt jelenti-e, hogy Gömbös lényegbevágóan módosította külpolitikai elképzeléseinek alapjait? Korántsem. Gömbös csak látszólag közeledik e tekintetben az angol orientáció híveihez, akik Magyarországnak valóban ilyenfajta szerepet szántak Délkelet-Európában. Sokkal inkább arról van itt szó, hogy Gömbös az egyes országok belpolitikai alakulásával összefüggésben szemlélte az európai politikában betöltött és elfoglalható funkciójukat. Míg ugyanis Olaszországban Mussolini hatalomátvételével bekövetkezett a Gömböstől várt fordulat, addig Németországban a nyílt fasiszta erők igen távol látszottak még állni céljaik elérésétől. S bár a weimári köztársaság ebben az időben semmiféle reális veszélyt nem jelentett a magyar függetlenségre, azzal sem kecsegtetett, hogy a Gömbös által hón óhajtott tengely megalkotójává és részesévé válhat. A német polgári demokrácia egyáltalán nem illett bele koncepciójába, és ezért demagóg módon német veszélyről beszélt egy olyan időszakban, amikor az (kivételesen és rövid ideig) nem fenyegette hazánk függetlenségét.¹⁵

Locarno éveiben Gömbös távolabb érezhette tervezete feltételeinek megvalósulását, mint valaha. Mihelyt azonban közeledés történt Stresemann és Mussolini között, elhallgatott a német veszedelemről, és várakozásai magasba szökkentek. Ismét erőteljes kampányba kezdett külpolitikai tervezetének népszerűsítése céljából. 1927 újéve napján sajtónyilatkozatában nyomatékkal jelentette ki: „Ami a külpolitikát illeti, úgy látom a helyzetet, hogy a fajvédők által régóta hangoztatott elv, hogy Európa külpolitikai egyensúlya Berlin és Róma tengelyében keresendő, most megvalósul. Magyarországra nézve külpolitikailag elérkezett a döntő pillanat: *vagy csatlakozunk a Berlin és Róma tengelye által meghatározott külpolitikai koncepcióhoz, vagy ellene foglakunk állni egy balkáni orientációval.*”¹⁶

Nem kétséges, hogy Gömbös csak azért vetette fel látszat-alternatívaként a „balkáni orientációt”, hogy még sürgetőbbnek tüntesse fel az általa ajánlott koncepció elfogadását. Igaz ugyan, hogy Bethlen miniszterelnök környezetében ekkor már érlelődött az Olaszországgal megkötendő barátsági szerződés szándéka, de az uralkodó körök egyes tekintélyes tényezői még ellenezték az elhatározó külpolitikai lépéseket. Apponyi Albert, a Népszövetség iránti

¹⁴ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XVIII. k. Bp., 1923., 157.

¹⁵ Vö. *Macartney: Magyarország*. Bp., (1934.) 227.

¹⁶ Magyarország 1927. jan. 1.

lojalitás híve például Gömbös nyilatkozatával egyidejűleg további várakozó álláspontot javasolt a magyar külpolitikának: „Jelenleg az egész világ külpolitikai helyzete olyan zavaros, az európai hatalmi viszonyok annyira kránztak, hogy óvakodnunk kell minden néven nevezendő lekötöttségtől minden irányban mindaddig, míg az európai helyzetnek a mostaninál nagyobb fokú tisztázódása be nem következik.”¹⁷

Gömbös buzgalma azonban nem ismert határt. Még 1927 januárjában újra sikraszállt a Róma—Berlin felé történő orientálódás mellett, s ismét kifejezte, hogy a német—olasz viszony adja meg „az európai politika elhelyezkedési tengelyét.”¹⁸

Mussolini e napokban nyilatkozott a Neue Freie Presse tudósítójának. Egyebek között érintette a német—olasz viszony alakulását, és kijelentette, hogy Németország és Olaszország könnyen megérthetik egymást. Véleménye szerint Ausztria csatlakozása a német államszövetséghez Németország számára sokkal fontosabb probléma, mint Olaszország számára. E megnyilatkozás bizonyos változást tükrözött az olasz miniszterelnök álláspontjában, amely egy évvel korábban még teljesen elutasító volt az Anschluss kérdésében. Ám Mussolini most sem felejtette el az elmondottakhoz hozzáfűzni, hogy Ausztria csatlakozása valamikor bekövetkezhet ugyan, de a birodalmak gyarapodása lassú menetű.¹⁹

Gömbös ezúttal alaposan túlértékelve a német—olasz kapcsolatokban bekövetkezett javulást, 1927 márciusában már a parlamentben hirdette országvilág előtt: „Régóta, évekkel ezelőtt éppen barátaim voltak azok, akik hangsúlyozták, hogy Róma és Berlin között ellentétek legfeljebb csak az Alpések területén vannak. Ha ezek az ellentétek kiküszöböltetnek, olyan külpolitikai bázisra teszünk szert Európában, amelyre építeni lehet.”²⁰

Néhány nap múlva Gömbös a képviselőház külügyi bizottságában ajánlotta a kormány figyelmébe Németország megerősödött politikai befolyását, amelyet figyelemmel kell kísérni. Melegen üdvözölte Bethlen miniszterelnök római útját, jelezve, hogy várakozásának megfelelően, meglegedésére alakulnak a külpolitikai események.²¹

Az 1927-es olasz—magyar barátsági szerződés, amelyet a Bethlen-kormány kötött meg, igen fontos lépéssel vitte közelebb Gömböcst elképzeléseinek megvalósulásához. Ugyanebben az időben Rothermere lord látványos fellépése, amellyel a trianoni szerződés békés revíziójának gondolatát támogatta, felszította azoknak a politikai csoportoknak a várakozását (beleértve a kormányköröket is), amelyek Londontól várták külpolitikai céljaik támogatását. Ebben az időben a hivatalossá tett olasz és a nem hivatalos angol orientáció lényegében párhuzamos vágányokon haladt, és háttérbe szorította azokat az elképzeléseket — közöttük Gömböcset is —, amelyek a területi revízió kulcsát legalább annyira keresték Berlinben, mint Rómában. Gömbös számolva e várható fejleményekkel, jó előre szükségesnek tartotta leszögezni: „... logikus az, hogy Magyarország függetlenségének teljes fenntartása mellett olyan külpolitikai orientációt keres, amely egyrészt Berlinben, másrészt Rómában

¹⁷ Uo.

¹⁸ Budapesti Hírlap 1927. jan. 28.

¹⁹ Nemzeti Újság 1927. febr. 1.

²⁰ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, II. k. Bp., 1927., 85.

²¹ Pesti Hírlap 1927. márc. 30.

gyökeredzik, és talán messzebb, Londonban keresi azt a bázist, amely a maga külpolitikai elhelyezkedésére szükséges.”²²

Az angol orientáció létjogosultságának átmeneti elismerése azonban Gömbösnél a legszorosabban alá van rendelve az olasz—német—magyar kapcsolatok koncepciójának. Véleménye kialakításában mindenestre tekintetbe vette azt a közeledést, amely Anglia és Olaszország között Locarno után végbe ment. Számolt továbbá azokkal a visszatérő nehézségekkel, amelyek az angol—francia együttműködésben időről időre bekövetkeztek. Ugyanakkor a leghatározottabban elutasított minden, francia tájékozódást kereső külpolitikai elképzelést: „Rákóczi óta vannak magyarok — mondotta —, akik a francia orientáció hívei. Én bevallom, nem vagyok híve a francia orientációnak, mert a franciák Magyarországgal mindig csak labdázta. Magyarországgal komolyan nem foglalkoztak, és a kisentente megkonstruálásában sem látok egyebet, mint egy Magyarország elleni koncepció megvalósulását.”²³

A továbbiakban Gömbös nemcsak gyakorlati politikai, hanem elvi—világnézeti okokat is megjelöl a francia orientáció elutasítására. „Franciaország sohasem azokkal az osztályokkal és rétegekkel szimpatizált — állapította meg —, amelyek a konzervatív világrendet jelentették, hanem azokkal az elemekkel, amelyeknek hatalmából mi, magyarok, akik a sovén magyar álláspontot képviseljük, nem kérünk.”²⁴

Különben Gömbös világnézeti összeütközése a franciákkal már Szegeden bekövetkezett. Bizonyára nem szívesen gondolt 1919 forró júliusára, amikor „antszemita kilengései” miatt a francia katonai parancsnokság kiutasította a városból.²⁵ (Zárójelben említjük meg, hogy Gömbös némi köze a frankhamisításhoz csak kisebb jelentőségű, gyakorlati megnyilvánulása volt Franciaországgal kapcsolatos elvi állásfoglalásának.)

Később Károlyi Gyula kormányának kudarcba fulladt párizsi kísérlete csak megerősíteni és igazolni látszott Gömbös álláspontját a francia tájékozódást illetően. Annál is inkább így volt ez, mivel Franciaország délkelet-európai politikája másfél évtizeden keresztül elsősorban a kisantanton nyugodott, márpedig a magyar uralkodó osztály valamennyi főbb politikai törekvése a kisantant államok létérdekeibe és ellenállásába ütközött.

Gömbös ennek megfelelően szüntelenül támadta a kisantant államait. Kezdetől fogva élesen szembezállt a szomszéd államokhoz való közeledés legcsekélyebb szándékával is. Még a Jugoszlávia iránti barátságosabb viszony kialakítását is bármikor megtagadható politikai ötletnek tartotta. A Horthy-korszakban többször fölmerült a délszláv szomszédal való együttműködés gondolata — (Horthy 1926-os mohácsi beszéde, az 1940. decemberi „örök baráti szerződés”), de Gömböshöz hasonlóan az illetékes kormányférfiak a magyar—jugoszláv barátság eszméjét átmenetileg használt ütőkártyának tartották csupán. 1922. júliusi nemzetgyűlési beszédében Gömbös annak a véleményének adott hangot, hogy a kisantantellenes külpolitikát minden körülmények között fenn kell tartani. „Én bevallom — mondotta —, hogy mikor Szegeden voltam, azt hittem, hogy a jugoszláv állam az, amely velünk együtt folytathatná külpolitikáját, és magam is az ún. jugoszláv orientációnak vol-

²² Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Szegedi Napló 1936. okt. 7.

tam a híve, de meggyőződtem, hogy ezen kis államok Magyarország részéről semmi közeledést nem hajlandók elfogadni; meggyőződtem, hogy ezek a kis államok továbbra is együttes program alapján Magyarország megsemmisítésére törekszenek.”²⁶

Álláspontját Gömbös a továbbiakban ideológiai különbségek hangsúlyozásával is indokolni próbálta: lehet, hogy ezek a kis államok egy más mentalitású Magyarországgal szívesen kötnének szerződést, elsősorban olyan Magyarországgal, amely a nyugati államok mintájára van berendezve, de mindaddig nem kívánatos senkivel se kezet fogni, míg a nemzeti keresztény Magyarországot nem akarják faktorként elismerni.²⁷

Nyilvánvalóan alkalmi jellegű jelszó csupán a néhány évvel később Gömbös által meghirdetett új politikai vonal Belgrád—Budapest—Varsó között. („Nándorfehérvárnak és Budának egymásra kell találni.”) Gömbös felfogásában magától értetődően a német—olasz szövetség kiegészítőjeként kellene ennek az új államesoportosulásnak létrejönnie.²⁸

A magyar—jugoszláv viszony később éppen Gömbös miniszterelnöksége idején jutott a két világháború közötti legválságosabb szakaszába. A marseille-i merénylet következtében, amelyhez a magyar vezető köröknek is közük volt, pattanásig feszült a helyzet a két ország határán.

De nem is lehetett várni semmilyen őszinte és tartós közeledést Jugoszlávia irányába sem Gömböstől, sem más vezető politikustól, aki a magyar imperialista célkitűzéseket szolgálta, mivel déli szomszédunk a meghódítandó balkáni terep egy része volt csupán szemükben.

Gömbös külpolitikai koncepciójának másik vezérgondolata a fasiszta tartalmú német—olasz szövetség mellett — mint már utaltunk rá — a szovjetellenesség volt. Később azt állította magáról, hogy már az 1917-es februári és októberi forradalmak idején figyelmessé vált — úgymond — „az orosz veszedelemre”, s összegyűjtötte és elolvasta az Oroszországról szóló legfontosabb irodalmat. Ellenforradalmi tevékenysége az antikommunizmus és szovjetellenesség elismert hajnokává avatta a jobboldali közvélemény előtt. Nézete szerint — s ebben megegyezett a magyar földesúri—tőkés rend minden képviselőjével — a munkásosztály forradalma és a kommunizmus nemzetközi jelentőségű nyílt bázisa, a Szovjetunió jelenti a legfőbb veszélyt a fennálló uralmi rendszerre. Már a húszas évek elején több megnyilatkozásában riasztgatta a közvéleményt a magyarságot fenyegető pánszláv veszéllyel, természetesen teljesen figyelmen kívül hagyva az Oroszországban végbement gyökeres fordulatot és a Szovjetunió hangsúlyozott békepolitikáját Magyarország irányában is. A „bolsevista” veszedelemről egyébként számos alkalommal szónokolt.

A „pánszláv” veszéllyel űzött demagógiát természetesen nem Gömbös találta fel. Régóta készen állott az a reaktív magyar politika arzenáljában, és élt is vele a Horthy-korszak valamennyi kormánypolitikusa. Bethlent sem zavarta, hogy a nagyburzsoázia markában tartott Csehszlovákia és a királyi Jugoszlávia vezető körei egyáltalán nem tápláltak barátságos érzelmeket a Szovjetunió iránt, nem is beszélve arról, hogy Oroszországban a forradalom megsemmisítette a cári-imperialista politika minden hagyományát, sőt e poli-

²⁶ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 295.

²⁷ Uo.

²⁸ Budapesti Hírlap 1928. jan. 28.

tika létfeltételeit is. Kiadott beszédeinek előszavában írta: „Szob és Szabadka a szláv harapófogó északi és déli ága, amely azon a napon zárul össze, amelyen a szláv népek hatalmas csillaga Oroszország talpraállása folytán felragyog.”²⁹

Gömbös 1922-ben „Egy magyar vezérkari tiszt feljegyzései” című művét német nyelvű kiadásra eljuttatta Berlinbe. A német fordításhoz írt előszavában — amely különben a műhöz hasonlóan sohasem jelent meg németül — a következőket írta: „Miután Szent István országában sikerült legyűrni a vörös terrort, a keresztény Magyarország felébredt . . . Mi lerántottuk a liberalizmus és a bolsevizmus álarcát, hogy világosan lássuk a zsidóság törekvéseit . . . Ha a német nép az én rövid feljegyzéseimből hasznos következtetéseket tud levonni, akkor hazámmal szemben is kötelességet teljesítettem.”³⁰ *Gömbös álláspontja tehát annyiban különbözik a rendszer más politikusaiknak egységesen szovjetellenes álláspontjától, hogy ezt is kezdetől fogva hozzákötí a német fasizmus erővel való szoros kooperáció követelményéhez. Híveivel több ízben tiltakozott még annak gondolata ellen is, hogy Magyarország és a Szovjetunió között diplomáciai kapcsolatot létesítsenek. Hangsúlyozta, hogy ebben a tekintetben a magyar kormány állásfoglalását elvi—világnézeti kérdéseknek kell meghatározniuk. Azzal is rágalmazta a Szovjetuniót, hogy követségei a bomlasztó agitáció központjai.*³¹

A szovjet—angol viszony kiéleződése idején, 1927 márciusában a képviselőházban Magyarország és valamennyi „konzervatív világnézetű” európai állam összefogását követelte a Szovjetunió ellen. „A mi külügyminiszterünknek volna kötelessége — mondotta —, hogy európai kérdést csináljon a szovjet kérdésből, és napirendre tűzze abban a tekintetben, hogy nekünk vagy adassék meg a fegyverkezés joga, hogy a szovjet ellen védekezhessünk, vagy pedig az összes európai hatalmak által egységes eljárás alá vegyék ezt a kérdést.” Hogy mi az „egységes eljárás”, amire Gömbös célzott, azt még a nem éppen fürge észjárásáról ismert Pekár Gyula kormánypárti képviselő is felismerte: „Együttesen keresztadjáratot a szovjet ellen!” — toldotta meg lelkesülten a szónok szavait. Gömbös pedig a nagyobb nyomaték kedvéért megismételte felhívását, hogy valamennyi reakciós európai hatalom fogjon össze a Szovjetunió elpusztítására.³²

Gömbös koncepciójának következetességét és zártságát az is biztosította, hogy kezdetől fogva kinyilvánított és szerves részét alkotta a magyar imperializmus eljövendő hegemoniájának biztosítása a Duna-medencében és a Balkán egy része fölött. A húszas évek elejétől úgy vélte, hogy a német—olasz szövetségre támaszkodva Magyarország átveheti a Monarchia örökségét. E törekvést már 1923-ban Olaszország balkáni aspirációival összhangban képzelte el. Amikor Olaszország Jugoszlávia ellenében és a kisantant bomlasztására Bukarest felé tájékozódott, Gömbös fennen hangoztatta: „Azt hiszem, hogy az a vonal, amelyre támaszkodhatunk, Rómában kezdődik, Budapesteny megy át, és — bármennyire is furcsa — Bukarestben végződik.”³³

A Gömbös-féle különböző külpolitikai vonalak e látszólagos felszíni zúr-

²⁹ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bp., 1933., I. k. 12.

³⁰ Idézi dr. Révay József: i. m. 349—350.

³¹ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, II. k. Bp., 1927., 86.

³² Uo. 87.

³³ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XVIII. k. Bp., 1923., 157.

zavarában nem kell túlértékelnünk a Romániáról mondottakat, mert mihelyst behizonyosodott, hogy az olasz törekvések Bukarestben nem váltanak ki megfelelő visszhangot, Gömbös egyszer s mindenkorra felhagy ezzel az elképzelésével. Felfogásának sokkal maradandóbb eleme, amit a továbbiakban mond: „Nekünk, magyaroknak még egy alátámasztó erőnk lehet, amely Budapestre hat, amely Konstantinápolyból, Ankarából indul ki, és Szófián át halad ide a Duna-medencébe . . . Így kell felismerni a helyzetet, s ebből a szempontból kell minden külpolitikai ténykedésnek, minden gazdasági és társadalmi mozgalomnak kiindulnia.”³⁴

Ismeretes, hogy kormányelnök korában felkereste ezen fővárosokat, és a világháborús fegyverbarátság, valamint a békeszerződésekkel kapcsolatos közös elégedetlenség jegyében igyekezett szorosra vonni a kapcsolatot Magyarország, valamint Bulgária és Törökország között. Ha egy pillanatra előretekintünk, megállapíthatjuk, hogy a Gömbös koncepciójában lényeges szerepet játszó államok — az egy Törökország kivételével — mind a fasiszta háborús blokkban tömörültek később.

A balkáni magyar expanzió terve szempontjából figyelemre méltó az is, amit Gömbös 1927-ben a külföldi magyar intézetekről és ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor kifejtett. Nem értett egyet a klebelsbergi kultúrpolitika szerinte egyoldalú törekvésével, amely a Duna-medencei magyar hegemoniát ún. kultúrfölény-koncepciójában csupán nyugati orientációval kívánta alátámasztani, és egy, csupán a Nyugathoz kapcsolódó „européer szellemi elit” megteremtésében látta a revíziós törekvések szolgálatát. Gömbös szerint a kormány kultúrpolitikai tekintetben nem készült fel reálisan a balkáni térhódításra. „Az a veszély fenyeget minket — mondotta —, hogy ha kizárólagosan Nyugat felé orientálódunk, akkor megmaradunk abban az alárendelt kulturális helyzetben, abban az alárendelt gazdasági és politikai helyzetben, amelyben Ausztria idejében voltunk, csak appendixe maradunk annak a nyugati kultúrának, ahelyett, hogy . . . Kelet felé közvetítsük ezt a kultúrát, amelyet Nyugatról hoztunk s tanultunk.”³⁵ Meg kell itt jegyeznünk, hogy ami a Bethlen és mások által is hangsúlyozott közvetítő szerepet illeti, ezt Gömbös nem hagyja a továbbiak során ködös általánosságokban, hanem kimondja a lényegét: „És itt talán nem is a kulturális kérdés a fontos. Meltóztatnak emlékezni, hogy vámpolitikai és külpolitikai kérdések megvitatásánál is nemcsak én, hanem a velem világnézetben ellentétes álláspontot képviselők, különösen a Gyáripárosok Országos Szövetségének igazgatója azt hangsúlyozták, hogy a magyar gazdaság, különösen a magyar gyáripár jövője Keletre és Délkeletre irányul. Ebből a szempontból fontosnak találom, hogy kulturális és egyéb tekintetben olyan összeköttetést létesítsünk, amely ezt a politikai, ezt a gazdasági és ezt a kulturális igényt szolgálja . . .”³⁶

Gömbös mindebből arra a következtetésre jut, hogy a magyar intelligencia egy részét ki kell képezni — kezdve a nyelvtanulástól egészen a szakismeretekig — a balkáni magyar behatolás alkalmas kádereivé.

Fentebb idézett országgyűlési beszédében nem először érintette ezt a balkáni népek iránt nyílt lebecsüléssel és fenyegetéssel terhes témakört, mint ahogyan nem is utoljára szólott a magyar imperializmus képtelenül mohó

³⁴ Uo.

³⁵ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, I. k. Bp., 1927., 411.

³⁶ Uo. 411 — 412.

hódító terveiről. Más alkalommal azt fejtegette, hogy a magyarság végzetes hibát követett el a múltban, mivel nem ismerte fel történelmi szerepét. Pate-
tikusan — az imperializmus politikai líráját is megszólaltatva — Magyar-
országot mint „Kelet aranykapujának kulcsát” említette. „Háttal álltunk
Keletnek, és nem láttuk meg a Kelet felől kínáló lehetőségeket” — mon-
dotta, és úgy vélte, hogy ha a magyarság idejekorán felismerte volna törté-
nelmi hivatását Kelet és Nyugat között, akkor most nem a Nyugat függvénye,
hanem „Kelet büszke bátyatornya” lehetne, és Szerbia, Bulgária, Románia,
Törökország volna a magyar kultúra és a magyar gazdasági élet függvénye.
Felfogása szerint a Balkán „nyitott terep” a magyar ipar számára.³⁷

Amikor Gömbös a húszas évek végén csatlakozott Bethlen egységspárt-
jához, és 1929 őszén hadügyminiszterré nevezték ki, funkciója megakadályozta,
hogy egyéni politikai felfogását úton-útfélen hangoztassa. 1932 októberében
azonban, alig néhány hónappal kormányfői kinevezése után, már miniszter-
elnöki posztjáról jelentette ki: „Külpolitikai kérdésekben évszázadok óta min-
den angol egyformán gondolkozik. Anglia világpolitikát csinált, *Magyarország-
nak kelet-európai politikát kell csinálnia.*”³⁸ Eltekintve e kijelentés túldimenzi-
onált, nagyzó hangnemétől, az mindenestre kitűnik, hogy Gömbös szívósan
kitartott az egyebek között szerénynek sem nevezhető magyar imperialista
program mellett.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Gömbös külpolitikai koncepciójá-
nak alapvonásai igen korán, már a húszas évek elején kialakultak, szerves
összefüggésben belpolitikai elképzeléseivel, szélsőjobboldali világnézetével,
amelyek kezdettől fogva a fasiszta diktatúra irányába mutattak. Külpolitikai
tervezetének bázisa a fasiszta jegyében létrejövő német—olasz szövetség volt.
Ő fogalmazta meg először a tengely-koncepciót, amely körül tömörülhetnek
a világháború vesztes államai, hogy imperialista célkitűzéseiket megvalósít-
hassák. Ez az agresszív hatalmi csoportosulás azután felveheti a fegyveres
harcot is a világ újrafelosztásáért. Magyarország aktív részvétele e szövetségi
rendszerben nemcsak az erőszakos területi revízió megvalósítását biztosíthatná,
hanem a csendőr szerepét is a környező kisállamok és a Balkán egy része
fölött. Szerinte mindennek a Szovjetunió paralizálásával párhuzamosan kel-
lene megvalósulnia. A francia orientációt koncepciója szempontjából teljesen
meddőnek ítélte. Anglia tekintetében sohasem osztotta egyes revíziós körök
túlzott reményeit, ugyanakkor azonban bizonyos óvatosságot tanúsít, élénk
figyelemmel kísérve az angol—olasz kapcsolatok alakulását is. Még miniszter-
elnöksége kezdeti időszakában sem változik politikájának ez az eleme, termé-
szetesen pontosan disztíngválva a hivatalos kormánypolitika, valamint az el-
kötelezettséget nem jelentő propagandatevékenység és előzékeny gesztusok
között.

Felmerül a kérdés, miben különbözik Gömbös külpolitikai koncepciója a
Horthy-korszak más vezető kormánypolitikusainak felfogásától. Megállapíthat-
juk, hogy Gömbös külpolitikai tervezetének egyetlen olyan lényeges eleme
sincs, amely élesen ellentmondana a húszas vagy harmincas években szereplő
bármelyik horthysta vezető államférfi alapvető külpolitikai nézeteinek. Hiszen
a közös szovjetellenességről nem is szólva, a Bethlen-kormány kötötte meg

³⁷ Vö. dr. Révay József: i. m. 338—339.

³⁸ A nemzeti öncélúságért (Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde). Bp.,
1932., 39.

a Magyarországot Olaszországhoz kötő első szerződést. A jobboldali—konzervatív előjelű német orientáció ugyancsak nem volt idegen e politikusoktól s a vezető körök nagy részétől sem, noha Bethlen a nyílt fasiszta erőket kormányzása idején nem vette számításba lehetséges támaszként. A területi revízió és a délkelet-európai aspirációk szintén közel állanak a GYOSZ urainak szívéhez csakúgy, mint a legitimistákéhoz. *Miért illeti mégis kártékony hatásosságában megkülönböztetett hely Gömbös külpolitikai koncepcióját? Mindenekelőtt azért, mivel kezdettől fogva és makacs következetességgel egyesítette magában mindazokat az elemeket, amelyek alapul szolgáltak — noha csak átmeneti történeti érvénnyel és a végül mégis bekövetkezett katasztrófa árán — a tőkés—földesúri Magyarország belső uralmi rendszerének fasiszta jellegű megszilárdításához és külpolitikai aspirációinak részleges érvényesítéséhez.* Amíg a Gömbösöt megelőző kormányok elsősorban külpolitikai okokból vagy passzivitásba szorultak, vagy figyelmüket a megosztott európai erők egyikére-másikára fordították, időnként pedig sikertelen külpolitikai improvizációkat kíséreltek meg, addig Gömbös bevárta azt az európai konstellációt, amely a vezető körök szemében őt igazolni látszott, s ezért koncepcióját — bizonyos enyhe retusálással — el is fogadták.

Tehát Gömbös személyes karrierje és igen jelentékeny befolyása a magyar politikai életre elsősorban a következőkből fakadt: igen korán egységes fasiszta politikai koncepciót alakított ki olyan körülmények között, amikor elképzelései — főleg külpolitikai tekintetben — még teljesen irreálisnak tűnhettek, s felfogása mellett lényegileg mindvégig, mindaddig kitarított, míg eredeti politikai terveinek megvalósulási feltételei — ha ideiglenes történeti érvénnyel is — megértek. Az uralkodó körökben, sőt a középrétegek és a kispolgárság között általánosan, széltében-hosszában elterjedt az a hiedelem a faszizmus nemzetközi méreteiben való előretörése idején, hogy Gömbös korábban elhangzott makacs kinyilatkoztatásai a nemzetközi politika általa kívánatosnak tartott fejlődésmenetéről sorra megvalósulnak, továbbá, hogy a magyar uralkodó osztály a maga fő politikai célkitűzését csak ezekhez a fejleményekhez legszorosabban illeszkedve valósíthatja meg. Ekkor már Gömbös korábban szélsőségesnek ítélt, jobboldali „ellenzéki” koncepciója „reálpolitikának”, a jövő fejleményeket illető túlfűtött várakozásai „politikai éleslátásnak” tűntek. Később, kormányra jutása idején (gyakran túlértékelt) bábáskodása a „tengely” létrejöttében európai méretű államférfinak láttatták az egész jobboldali tábor szemében Magyarországon.

Természetesen, mint láttuk, Gömbös külpolitikai felfogásában is voltak bizonyos változó, alkalmi tételek. Elég utalnunk a német veszéllyel kapcsolatos demagógiájára a húszas évek derekán, vagy a Róma—Budapest—Bukarest közötti politikai együttműködés átmeneti hirdetésére. Könnyen felderíthető azonban, hogy ezek az alkalmi tézisek nem állottak valóságos ellentmondásban alapkoncepciójával, hanem az európai fasiszta politika egy-egy taktikai lépésével voltak kapcsolatosak.

Közismert tény, hogy Gömbös — kormányra jutva — következetesen érvényesíteni igyekezett külpolitikai elképzeléseit. Már néhány héttel miniszterelnöki megbízatása után Rómába utazott, hogy felelevenítse a Duceval a barátságot, amelyet még államtitkár korában kötött. De sokkal többről volt szó ezúttal, mint pusztán udvariassági látogatásról. A látványos komédia, melynek során Mussolini lóháton vonult fel Gömbös díszpáholya előtt, csak körítése volt a fontos tárgyalásoknak. Az eszmecserek azt a célt szolgálták, hogy

a két ország vezető köreinek addig kissé elvont barátságát reális gazdasági tartalommal töltsék meg, és kialakítsák a legszorosabb, aktív politikai együttműködést. Ezt követően Gömbös mint a magyar külpolitika fő irányítója nem mindennapi tetterőt tanúsított a Duce politikájának szolgálatában, beleértve az olasz—német ellentétek kiküszöbölését és az általa másfél évtizede lefektetett tengely-koncepció megvalósulásának előmozdítását. Ismeretes, hogy Gömbös Hitlert annak hatalomra jutása másnapján évtizedes kapcsolatnak megfelelő baráti hangnemben üdvözölte, és szoros együttműködésre ajánlott fel. Hitlernél tett további látogatásai, csakúgy mint a kormány egész külpolitikája, mind szorosabbra vonták a kötelékeket, amelyek Magyarországot a harmadik birodalomhoz láncolták. Gömbös — mint már utaltunk rá — igyekezett személyes látogatásaival erősíteni a horthysta politika balkáni pozícióit is.

A területi revízió kérdését, amely körül az előző kormányok eléggé eseten tojástáncot jártak, hivatalos kormányprogrammá emelte. Négyéves kormányzása idején a vezető körök egy részében jelentkező opposzió ellenére az ország arra a politikai vágányra került, amely most már lényeges kitérők nélkül vezetett az ország függetlenségének teljes feláldozása, a második világháborúban való részvétel, az összeomlás felé.

Végeredményben a magyar uralkodó osztály a forradalmak után a maga összetákolt hatalmának szélsőségesen reakciós, ellenforradalmi lényegéből folyó célkitűzéseivel együtt olyan külpolitikai alternatíva előtt állott, amelynek megválaszolását az a körülmény is elősegítette, hogy alapjában véve nem volt valóságos alternatíva. A Gömbös által legkövetkezetesebben megfogalmazott, úgynevezett reálpolitikai koncepció, amely a tengelyhatalmakhoz kapcsolta Magyarországot, s átmenetileg még csalóka sikerekkel is erősíthette önmagát, a végső számadásnál szükségképpen katasztrófapolitikának bizonyult. A horthysta külpolitikán belül időnként bizonyos látszat-önállósággal feltűnő angol orientáció államközi szintre sohasem emelkedett, és nem is emelkedhetett, hiszen ehhez hiányoztak a kölcsönös feltételek. Tehát végeredményben a történetileg irreálisnak bizonyult horthysta külpolitikai elképzeléseken belül is nagyjában-egészében csak hamis illúziót jelenthetett. Felmelegítése a második világháború végső szakaszában, egy gyökeresen módosult nemzetközi szituációban nem kevésbé bizonyul ártalmasnak, mint a Gömbös-féle koncepció.

Gömbössel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a negatív történeti személyiségnek is megvan a mértéke és nagyságrendje. Kártékony, haladásellenes szerepét növeli az, hogy mennyire tud tájékozódni a társadalmi haladással szembekerülő erők, tendenciák átmenetileg kedvezően alakuló konstellációi közepette, mennyire tudja szervezni, befolyásolni és meglovagolni őket. Gömbös nemcsak epigonja volt a fasiszta diktátoroknak, nemcsak magyarországi alkalmazója volt egyfajta egységes fasiszta koncepciónak, hanem egyik korai hirdetője és propagálója is annak az irányzatnak, amely az imperializmus legagresszívebb erőinek nemzetközi koncentrációja révén tervszerűen előkészítette a második világháborút.

ЛАЙОШ СЕКЕЙ

ГЁМБЁШ И ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ФАШИЗМА

Автор анализирует формирование внешнеполитической концепции венгерского фашистского премьер-министра Гёмбёша Дюлы (1932—1936). Он приходит к заключению, что уже в начале двадцатых годов основной базой будущей международной политики Гёмбёш считал ожидаемую и предсказываемую победу фашизма в Германии и Италии, военный союз этих двух фашистских держав и сплочение всех сил европейского фашизма вокруг этого союза. Он очень рано установил связи с пособниками (с Людендорфом, Гинденбургом) и вожаками немецкого фашизма—в том числе с самим Гитлером. Он требовал, чтобы Венгрия присоединилась к будущему союзу, и таким образом пыталась вынудить полный пересмотр мирного договора и сверх этого захват балканских территорий для венгерского империализма. Его внешнеполитическая концепция была до конца антисоветской. Некоторые тактические изменения, казавшиеся актуальными, не касались основ этой внешнеполитической концепции.

Заняв пост премьер-министра, он возвёл свою концепцию в официальную программу, и всей своей деятельностью он подчинял венгерскую политику немецкому и итальянскому фашизму. Гёмбёш активно содействовал созданию „оси Берлин-Рим“: само это выражение принадлежит ему. Правительства, следовавшие за ним, вели Венгрию по пути, в сущности указанному им, к агрессии против Советского Союза, к катастрофе второй мировой войны.

LAJOS SZÉKELY

GÖMBÖS UND DIE GRUNDZÜGE DER AUSSENPOLITISCHEN KONZEPTION DES FASCHISMUS

Der Verfasser erörtert ausführlich die Herausbildung der aussenpolitischen Konzeption des ungarischen Ministerpräsidenten Julius Gömbös (1932—1936). Er kommt zur Feststellung, das Gömbös bereits am Anfang der zwanziger Jahre die Hauptbasis der zukünftigen internationalen Politik in dem von ihm erwarteten und vorausgesagten Sieg des Faschismus in Deutschland und in Italien, im Kriegsbund dieser zwei faschistischen Grossmächte und in der Gruppierung aller Kräfte des Faschismus um diesen Bund betrachtete. Mit den Wegbereitern des deutschen Faschismus (Ludendorff, Hindenburg) und mit den Führern des Faschismus—auch mit Hitler selbst — hat er schon früh Verbindungen angeknüpft. Er erforderte den Beitritt Ungarns zu dem zukünftigen Bund, um so die völlige Revision des Friedensvertrages und darüber hinaus die Eroberung von Gebieten in Balkan für den ungarischen Imperialismus zu erzwingen. Seine aussenpolitische Konzeption wurde durchgehend durch scharfe Sowjetfeindlichkeit gekennzeichnet. Durch gewisse, damals aktuell scheinende taktische Änderungen wurden die Grundzüge seiner aussenpolitischen Auffassung nicht berührt.

Als er Ministerpräsident geworden war, erhob er seine Konzeption zum amtlichen Programm und ordnete die ungarische Politik durch seine ganze Tätigkeit dem deutschen und italienischen Faschismus unter. Gömbös wirkte im Zustandebringen der Achse Berlin—Rom tätig mit, — sogar dieser Ausdruck stammt von ihm. Die ihm nachfolgenden Regierungen führten im wesentlichen auf dem durch ihm bestimmten Weg Ungarn in die Aggression gegen die Sowjetunion, in die Katastrophe des zweiten Weltkrieges.

VASS ISTVÁN

SZOVJET ÁLLÁSFOGLALÁSOK 1943-BAN AZ EURÓPAI MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

1941. június 22-én hajnalban a fasiszta Németország orvul megtámadta a Szovjetuniót, s ezzel megkezdődött a második világháború kimenetelét döntően befolyásoló, óriási méretű csaták láncolata, életre-halálra szóló küzdelem bontakozott ki a náci Németország és a szocialista Szovjetunió között. A Szovjetunió hadbalépésével a fasiszta támadók ellen vívott háború végérvényesen felszabadító jelleget öltött.

Az 1939 szeptembere és 1941 júniusa között aratott fölényes német katonai sikerek következtében Nagy-Britannia végveszedelembé került. Várható volt a japán támadás megindulása a brit birodalom és az Amerikai Egyesült Államok ellen Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceán térségében.

A nyugat-európai államok haladó közvéleménye és előrelátó politikusai már a második világháború kitörése előtt sikrasszálltak olyan kollektív biztonsági rendszer megteremtéséért, amelyben egyenrangú félként vett volna részt a Szovjetunió.¹ A Szovjetunió megtámadása után nagy erővel nyilvánult meg — különösen Angliában — a szovjet nép hősi küzdelme iránt érzett szimpátia. A szigetország népének nagy többsége érezte, hogy amíg a Vörös Hadsereg képes a fasiszta hadakkal szemben helytállni, addig a brit szigetet nem fenyegethetik a Luftwaffe szörnyű támadásai és a náci invázió közvetlen veszélye.²

¹ Az antifasiszta koalíció létrehozásáért folytatott küzdelem nagy méreteket öltött Franciaországban és Nagy-Britanniában, különösen a prágai náci bevonulás következtében, valamint az 1939 tavaszán-nyarán angol-francia részről a Szovjetunióval folytatott moszkvai tárgyalások idején. A fasiszta Németország oldaláról fenyegető veszély láttán még a szovjet rendszer olyan következetes ellenzéjei is, mint Lloyd George, W. Churchill és mások, követelték a Szovjetunióval sürgősen létrehozandó szövetséget. (Vö. Стефан Боратынский: Дипломатия периода второй мировой войны. Международные конференции 1941—1945 гг. Москва, 1959., 40—46.)

Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államokban is akadt olyan politikus, mint például J. E. Davies volt moszkvai amerikai nagykövet, aki felismerte a Szovjetunió nagy jelentőségét a fasizmus elleni harcban. (Vö. Joseph E. Davies: Moszkvai jelentés, Budapest 1945., 391—392., 408—411.)

² Vö. A. Rothstein: A History of USSR, 339—340. Idézi: Боратынский i. m. 70.

Churchill is megállapítja emlékirataiban, hogy a Szovjetunió hadbalépése elvonta Nagy-Britanniáról a német légitámadásokat, és csökkentette az inváziós veszélyt, miáltal Anglia jelentős lélegzetvételhez jutott a Földközi-tenger térségében. (Vö. Winston S. Churchill: Der Zweite Weltkrieg, Dritter Band (Zweites Buch), 1958., 66.)

A szovjet—német frontnak a brit birodalom és az Amerikai Egyesült Államok biztonsága szempontjából rendkívüli *stratégiai* jelentőségét felismerve nyilatkozott W. Churchill brit miniszterelnök 1941. június 22-én és F. D. Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke 1941. június 25-én — tehát már a Szovjetunió ellen indított háború első napjaiban — olyan értelemben, hogy az angol, illetve amerikai kormány minden tőle telhető módon és eszközzel támogatni fogja a Szovjetuniót a hitleri Németország elleni háborúban.³

Az angol és amerikai kormányfőknek a Szovjetunióhoz való gyors közelenését elősegítette a szovjet kormánynak az a határozott kijelentése, hogy a végső győzelemig folytatja a háborút, valamint kinyilvánított szilárd meggyőződése, hogy a Hitler-ellenes háború a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok koalíciós háborúja lesz⁴. A szovjet kormánynak ez a náccikkal kapcsolatban minden kompromisszumot kizáró határozottsága — több más fontos ok mellett — azért is volt nagy jelentőségű, mert az antifasiszta koalíció létrejöttét nemcsak az angol reakciók és amerikai izolacionisták⁵ gátolták, hanem azok a legfelső katonai és politikai körökben ugyancsak elterjedt nézetek is, amelyek rövidlátó módon legfeljebb néhány hónapra becsülték a Szovjetunió ellenállóképességét.⁶ A szovjet nép bátor helytállásának, a szovjet kormány energikus külpolitikájának, a Moszkva előtti nagy győzelemmel megindult sikeres téli szovjet ellentámadásnak, valamint az angol—amerikai haladó közvélemény nyomásának volt együttesen köszönhető, hogy érvényesülhetett Churchillnek és Rooseveltnek a Szovjetunió támoga-

³ Churchill 1941. június 22-i rádióbeszédének vonatkozó részeit idéz *Karsai Elek*: A berchtesgadeni sasfészekről a berlini bunkerig, Budapest, 1961., 306—307.

Roosevelt június 25-i nyilatkozatának indítóókaival kapcsolatban Harry Hopkins 1945. május 26-án Sztálinnal folytatott beszélgetésében a következőket mondotta: „Roosevelt azért határozta el, hogy segítséget nyújt a Szovjetunióhoz, mert Hitler nemcsak a Szovjetunió és Anglia, hanem az Egyesült Államok ellenségének is tekintette.” — Idézi: *И. Земсков*: Дипломатическая история второго фронта (Международная Жизнь, 1961., 8. 72—73.).

⁴ Vö. *Sztálin*: A Szovjetunió Nagy Honvéddő Háborújáról, Budapest, 1949., 11—12.

⁵ Az izolacionisták különösen aktív tevékenységet fejtettek ki az európai háború megindulása után egészen a Pearl-Harbor elleni japán támadásig. (Vö. *Роберт Шервуд*: Рузвельт и Гопкинс, Москва, 1958., I. 250.)

A Szovjetunió elleni náci támadás hírére egyenesen örömmujongással fogadták. (Uo. 495.) Az izolacionisták vezetői és pénzelői főként vállalkozói körökből kerültek ki. Irányító szervük az „Amerika mindenekeelőtt” elnevezésű bizottság volt. (Uo. 249.) Amerika hadbalépése után az izolacionista mozgalom fokozatosan háttérbe szorult, de még mindig jelentős propagandát és tevékenységet fejtett ki a sajtóban, a kongresszusban, tömeggyűléseken, az államapparátusban és a gazdasági szerveken keresztül annak érdekében, hogy az Egyesült Államok előbb Japánnal számoljon le, s csak azután kapcsolódjék be a fasiszta Németország elleni küzdelembe, miután Anglia, a Szovjetunió és Németország legyengült.

⁶ Az amerikai hadügyminisztérium helyzetmegítélése a szovjet ellenállás idejét „minimum egy, maximum három hónapra” becsülte. A brit katonai vezetők még pesszimistikusabban ítélték meg a Szovjetunió védelmi képességét. (Az angol—amerikai legfelsőbb katonai körök értékelését lásd uo. 495—497.)

tására irányuló politikája.⁷ Fokozatosan háttérbe szorultak Angliában és Amerikában az antifasiszta koalíció kialakítását akadályozni kívánó, nyílt szovjetellenes és a fasiszta Németországgal kompromisszumra törekvő erők. A Szovjetunió megtámadását követően alig egy esztendő leforgása alatt véglegesen kialakult a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok Hitler-ellenes *katonai—politikai* szövetsége. A három világhatalom képviselői az említett időszak folyamán megállapodtak a fasiszta Németország és európai szövetségesei elleni háborúban követendő együttműködés politikai és katonai elveiben, a Szovjetunióknak nyújtandó anyagi segítség formáiban, és kidolgozták a háború utáni béke és kölcsönös együttműködés általános alapelveit.⁸

A kollektív biztonság megteremtése végül is az antifasiszta koalícióban öltött testet, most már azonban nem preventív eszközként, hanem mint a pusztító háború viszonyai között sürgető történelmi szükségzerűség.

Az angol—szovjet—amerikai koalíció létrejötte meghiúsította Hitlernek azt a törekvését, hogy ellenségeit egyenként semmisítse meg. Csődöt mondott az a hosszú ideig sikerrel alkalmazott taktikája, hogy tervbe vett támadás-sorozata alatt távol tartsa egymástól a Szovjetuniót és a nyugati demokratikus nagyhatalmokat. Az antifasiszta összefogás biztosítéka lett a fasiszta Németország és szövetségesei vereségének, hiszen a Hitler-ellenes egyesülés ereje potenciálisan minden vonatkozásban felülmúlta a fasiszta tömb erejét.

A katonai helyzet azonban 1941. június 22-e után úgy alakult, hogy a második világháború fő szárazföldi frontja a szovjet—német harc vonal lett. A kontinentális háborúra⁹ felkészült Németország hadi gépezetének túlnyomó

⁷ A Vörös Hadsereg Moszkva alatti győzelme éppen abban az időben törte meg a német villámháborús győzelmek sorozatát, amikor az Egyesült Államokra és Nagy-Britanniára zúdult a japán ortámadás, s a fasiszta Németország és Olaszország is hadba lépett az Egyesült Államok ellen. Az 1941. december vége és 1942. január eleje között Washingtonban tartott, „Arcadia” fedőnéven ismert Churchill—Roosevelt találkozó, tekintet nélkül a japán támadás sikereire, a „Németország mindenekelőtt” stratégia mellett döntött. Ennek a döntésnek igen nagy jelentősége volt az antifasiszta koalíció kialakítása szempontjából. (A „Németország mindenekelőtt” döntéssel kapcsolatban lásd részletesebben *Шепард*: i. m. II. 16—17., továbbá *Marshall* tábornagy: *Így győztünk* . . . Budapest, é. n., 25.)

⁸ A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia koalíciója kialakulásának legfontosabb állomásai: „A Németország elleni háborúban végrehajtandó közös akciókról” szóló, 1941. július 12-én kötött angol—szovjet egyezmény; Harry Hopkins — Roosevelt elnök személyes megbízottja — 1941. július végi—augusztus eleji moszkvai látogatása; az 1941. augusztus 14-i Atlanti Charta, valamint a szovjet kormány 1941. szeptember 24-i, ehhez kapcsolódó nyilatkozata; az iráni kérdés rendezése 1941—42-ben; az 1941. szeptember 29—október 1-i moszkvai konferencia; a kölcsönbérleti törvény (lend and lease bill) kiterjesztése a Szovjetunióra (1941. november 2.); a hitleri Németország és európai szövetségesei elleni katonai szövetségről, a háború utáni együttműködésről és kölcsönös segélynyújtásról 20 esztendőre szóló angol—szovjet szerződés (1942. május 26.); az „Egymás kölcsönös megsegítésének elvei az agresszió elleni hadviselésben” c. 1942. június 11-én Washingtonban aláírt szovjet—amerikai egyezmény.

⁹ Поражение германского империализма во второй мировой войне. Статьи и документы (a továbbiakban: Поражение германского империализма . . .) *N. G. Pavlenko* szerkesztésében, Moszkva, 1960., 74—76., 77., továbbá *Kulcs*: A második front, Budapest, 1962., 12.

része a Szovjetunióra zúdult.¹⁰ A szovjet kormány a kialakult helyzetben az angol—amerikai segítség fő és leginkább célravezető formáját az *európai második front megnyitásában* látta.¹¹

Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok kormányai azonban annak ellenére, hogy biztató ígéretet tettek¹² a második front 1942-ben történő megnyitására, helyette kidolgozták 1942-re az észak-afrikai angol—amerikai partraszállás tervét, melynek végrehajtása és hadműveleti továbbfejlesztése eleve bizonytalanná tette a nyugat-európai partraszállást 1943-ban is.¹³ Az angol—amerikai szövetségesek 1942 ősziéig nem kezdeményeztek komolyabb támadó akciókat az általuk is legveszélyesebb ellenségnek nyilván-

¹⁰ Vö. Мюллер—Гиллебранд: Сухопутная армия Германии 1933—1945 гг., Москва, 1958. П. 140. Idézi: Поражение германского империализма... 88. továbbá *Gyebornin*: A második világháború, Budapest, 1961., 198—200.

¹¹ A szovjet kormány és hadvezetés az európai második front követelésekor az angol—amerikai fegyveres erők Nyugat-Európába való behatolására, valamint itteni harci tevékenységére gondolt. A második front mielőbbi megnyitása azért lett volna szükséges, hogy Németországot két állandó arcvonal közötti küzdelemre kényszerítve minél előbb összeroppantsák a fasizmust, és hogy arányosabban oszoljanak meg a szövetségesek között a fasiszta Németország elleni harcban hozott áldozatok. A szovjet kormányfő már 1941. július 18-án Churchillhez intézett üzenetében rámutatott az észak-franciaországi partraszállás szükségességére nemcsak a Szovjetunió, hanem Anglia katonai helyzetének megjavítása szempontjából is. (Vö. *Sztálin* üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941—45. — a továbbiakban: *Üzenetváltás*... — I., Budapest, 1958., 13.) Egy nagyarányú nyugat-európai partraszállás következtében közvetlen veszélybe kerültek volna a Németország hadiiparát tápláló legfontosabb körzetek (Franciaország, Belgium, a Ruhr- és a Saar-vidék) és a Svédország-ból Németországba vezető vasérc-szállítási útvonal.

¹² A szovjet kormány 1942 tavaszán, mivel a keleti fronton újabb nagy német támadás volt kibontakozóban, azzal a követeléssel fordult szövetségeseihez, hogy kezdjenek olyan nagyméretű hadműveleteket Nyugat-Európában, amelyek legalább 40 hadosztálynyi náci haderőt, főleg pedig jelentős légierőt vonnának el a szovjet—német arcvonalról. Roosevelt elnök 1942. május 30-án kijelentette a Washingtonban tartózkodó Molotovnak: „Értesítse Sztálint, hogy reméljük, még ebben az évben megnyitjuk a második frontot”. (Az 1942. május 30-i Roosevelt—Molotov megbeszéléssel kapcsolatban lásd: *Шепыд* i. m. I. 178—181.) Ennek alapján látott napvilágot 1942. július 12-én egy hivatalos közlemény, amely hangsúlyozta, hogy „teljes megegyezés jött létre az Európában 1942-ben megnyitandó második front halaszthatatlan feladatait illetően.” (Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, Москва, 1944, I., 246—248.)

¹³ Az 1942-ben történő nyugat-európai partraszállás elhalasztását 1942. júliusában határozták el az angol—amerikai vezérkari főnökök londoni értekezletén. Az 1942-ben megvalósítandó stratégiai döntés kihatásával kapcsolatban Marshall tábornok megállapítja: „... az Elnök és az angol miniszterelnök jóváhagyásával elhatároztuk, hogy az észak-afrikai támadást a lehető legrövidebb időn belül megindítjuk, ami *nemcsak annak a ténynek felismerésével járt, hogy Nyugat-Európában erre az évre minden hadművelet lehetőségéről le kell mondanunk, hanem azzal is, hogy a Csatornán keresztül való támadást sem lehet 1943-ban végrehajtani.* (Marshall: i. m. 27. Kiemelés tőlem — V. I.) Churchill 1942. augusztus derekán Moszkvába utazott, hogy megmagyarázza a szovjet vezetőknek a szövetségesek ilyen irányú döntésének okait. Ugyanakkor a brit miniszterelnök ígéretet tett, hogy a szövetségesek 1943. folyamán megnyitják majd az európai második frontot. (Churchill 1942. augusztusi moszkvai tanácskozásaival kapcsolatban részletesen lásd: *И. Земсков* : i. m. Международная Жизнь, 1961. 9., 72—74.)

nitott fasiszta Németország ellen. Mindez pedig azt eredményezte, hogy a fasiszta hatalmak általános fölénye közepette a Szovjetunió egyoldalúan hozott óriási ember- és anyagi áldozatokat, s a számára legkritikusabb években, 1941—42-ben szinte páros viadalt volt kénytelen folytatni a csaknem egész Európa erőforrásaira támaszkodó Németországgal.¹⁴ A Szovjetunió lényegében magára hagyatva harcolt 1943-ban is, holott a nyugati szövetségesek számára kedvező feltételek alakultak ki az elsőrendű európai hadműveletek haladéktalan vagy mielőbbi megindítására, mert időközben ugyancsak a keleti front óriási csatáival (Sztálingrád, Kurszk) összefüggésben felszabadították Észak-Afrikát, kikapcsolták a háborúból Olaszországot, megszerezték az Európa feletti légi fölényt, sikereket értek el az atlanti csatában. Fokozatosan kezükbe ragadták a stratégiai kezdeményezést a csendes-óceáni hadszíntéren is.

A második front megnyitásának elodázása az antifasiszta koalícióban egyesült Szovjetunió, Anglia és Amerikai Egyesült Államok közötti éles viták forrása lett, különösen 1943-ben.¹⁵ A sztálingrádi szovjet győzelemmel megkezdődött fordulat még inkább napirendre tűzte a második front kérdését, most már nemcsak a Szovjetunióra nehezedő német nyomás miatt, hanem az egész második világháború megrövidítése, valamint a háború utáni békés viszonyok közös kialakítása érdekében is.

A múlt koalíciós háborúiban a részt vevő felek — az általánacs politikai és katonai együttműködés keretei között — a saját céljaikat követték. Ennek a körülménynek különös jelentősége lett a különböző társadalmi rendszerű államokat egyesítő antifasiszta koalíció történetében. Éppen ezért az antifasiszta koalíció története egyik legfontosabb kérdésének — a második front problematikájának — megértéséhez mindenkor figyelembe kell venni a koalícióban részt vevő egyes országok sajátos politikai célkitűzései és stratégiája közötti összefüggést, a háborús terhekben való osztozkodását, továbbá a koalícióban belüli erőviszonyok átalakulását.

A háború végső kimenetele szempontjából döntő jelentősége volt a koalíciós partnerek együttes erőfeszítéseinek. Az általános elvi egyetértés mellett (hogy ti. a fasiszta Németországot és szövetségeseit térdre kell kényszeríteni) azonban ellentmondások kerültek napvilágra. Ellentétek keletkeztek számos olyan katonai és politikai feladat gyakorlati megoldásával kapcsolatban, amely így vagy úgy összefüggött a győzelem után kialakítandó Európa kérdésével. Az ellentétek elsősorban abból a tényből adódtak, hogy a koalícióban különböző társadalmi rendszerű államok egyesültek.

A nyugat-európai második front megnyitása — e látszólag csupán hadászati jellegű kérdés — az antifasiszta koalícióban részt vevő szocialista és kapitalista nagyhatalmak közötti egyik legfontosabb ellentmondást tükröző politikai problémává alakult a háború folyamán. A Szovjetuniónak, Nagy-

¹⁴ Az európai második front hiánya tette lehetővé, hogy a fasiszta Németország az 1941 júniusa és 1942 ősze között a szovjet—német fronton elszenvedett veszteségek pótlására átesoportosítson Németországból és Nyugat-Európából a keleti frontra mintegy 117 hadosztályt és 26 dandárt. (Vö. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. — a továbbiakban: История Великой Отечественной войны . . . —, Москва, 1961., II. 607.)

¹⁵ Vö. Üzenetváltás . . . I. 159—166.

Britannia és az Egyesült Államok népeinek, sőt vezető köreinek is érdekében állott a hitleri Németországnak és szövetségeseinek a legyőzése. Ebben az objektív érdekközösségben gyökerezett az antifasiszta koalíció gerincét képező három nagyhatalom államférfiainak az a közös elhatározása, hogy a fasiszta Németországot és szövetségeseit feltétel nélküli kapitulációra kényszerítik. Ez az érdekközösség annyira erős volt, hogy a Hitler-ellenes három nagyhatalom mindvégig együtt tudott működni. A körülmények alakulása azonban hamarosan választ követelt arra a kérdésre, miként, milyen konkrét katonai akciók révén akarják elérni a koalíció tagjai a közös célt: a fasiszta leverését, az agresszív hatalmak feltétel nélküli kapitulációját. Hol, mikor és milyen irányban kell felvonultatni a döntő erőket annak érdekében, hogy az egyik szövetséges hadműveletei maximális segítséget nyújthassanak a másik szövetséges katonai erőfeszítéseikhez, hogy a háborús terhek arányosan oszoljanak meg, s hogy minél hamarabb véget érjen a háború? A Hitler-ellenes nagyhatalmak e problémákkal kapcsolatos magatartása azonban már távolról sem volt egyértelmű. A közös elvi egyetértés ellenére is a gyakorlati megoldás különböző célokat és érdekeket tükrözött.

A Szovjetunió a fő stratégiai támadás irányának megválasztása tekintetében lényegesen egyszerűbb helyzetben volt, mint koalíciós partnerei, hiszen azt — kedvező körülmények között — magától értetődővé tette az agresszió forrásához vezető közvetlen hadműveleti irány figyelembevétele. A szovjet hadsereg a főként kontinentális háborúra felkészült fő ellenség döntő katonai erőivel került hadműveleti érintkezésbe, s ez a körülmény állandósult egészen a fasiszta Németország kapitulációjáig. A szovjet—német háború eszmei—politikai tartalma következtében is életre-halálra szóló küzdelemként indult, éppen ezért a Szovjetunió részéről nem végződhetett kompromisszummal. A keleti front tehát nem válhatott sem védekező, sem támadó stratégia hatására mellék-hadszínterré. A keleti fronton kivívott fordulat után a szovjet fegyveres erők *támadó stratégiai célja* csakis az lehetett, hogy minél gyorsabban felszabadítsák a szovjet földet és a további hadműveleteik körébe eső országok elnyomott népeit, és minél nagyobb erővel üldözzék az ellenséget a feltétel nélküli megadásig. E stratégia *földrajzi* irányát eleve megszabta a Németországhoz, a legerősebb fasiszta centrumhoz Kelet- és Délkelet-Európa klasszikus csatateréin keresztülvezető út. Az ilyen stratégia tökéletesen megfelelt mind a Szovjetunió katonai célkitűzéseinek (legyőzni a fasiszta haderőt), mind a kitűzött politikai feladatnak (megsemmisíteni a fasiszmust és felszabadítani a közbeeső országok népeit). A Szovjetunió csakis így teljesíthette maradék nélkül szövetségesi kötelezettségeit is. A Szovjetuniónak a kelet- és délkelet-európai országok területén folytatott felszabadító harca azonban törvényszerűen magában rejtette azt a lehetőséget, hogy az említett országokban kibontakozó antifasiszta és népi demokratikus forradalmi mozgalmak jelentős szerephez jutnak, és előbb vagy utóbb veszélyeztetik majd a kapitalizmus létét Európa e térségében.

Az angol—amerikai szövetségesek a fő csapás irányának megválasztása tekintetében bonyolultabb helyzetben voltak, mint a Szovjetunió. Komoly gondot okozott nekik 1941—1942-ben az, hogy a fasiszta tömb általános rohami idején eléggé felkészületlenül és földrajzilag rendkívül széttagolt hadszíntereken kellett megszervezniük a védelmet. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői azonban — helyesen — mindvégig a fasiszta Németországban látták a fő veszélyt. Elismerték, hogy a nyugat-európai partraszállás katonai

szempontból is előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz.¹⁶ A Szovjetunió szövetségesi azonban nem törekedtek arra, hogy ezt a hadműveletet minél előbb megvalósíthassák. Az 1941. december végén—1942. január elején Washingtonban megtartott „Arcadia”-konferencián elfogadott, összeegyeztetett angol—amerikai stratégia nem a Csatornán keresztül Németország ellen irányuló *frontális támadást* tekintette az 1942-ben megvalósítandó fő feladatnak, hanem a Németország által ellenőrzött területek körüli szilárd gyűrű kialakítását, majd fokozatos szűkítését. Az angol—amerikai szövetségesek a keleti front szerepét is ebben az összefüggésben, a védelmi stratégia szempontjából értékelték 1942-ben.¹⁷ Az angol—amerikai hadvezetés az európai kontinensre való behatolást (*vagy* a Földközi-tengeren keresztül, továbbá Törökországból a Balkánra, *vagy* (!) nyugat-európai partraszállási hadműveletek útján) 1943-ban tartotta lehetségesnek. A kontinensre való „visszatérés” bázisul szolgálhatott Anglia és Északnyugat-Afrika.¹⁸ Az „Arcadia”-találkozón ennek megfelelően kidolgozták 1942-re az észak-afrikai partraszállás tervét.¹⁹ Az angol—amerikai politikai és katonai vezető körök 1942-re Nyugat-Európában csupán elterelő hadműveletek megindítását tervezték Pas-de-Calais térségében, azt is csak abban a két esetben, ha „az orosz fronton reménytelen helyzet alakul ki . . .”, vagy „a németek helyzete Nyugat-Európában válságossá válik.”²⁰

Az 1942 júniusában Washingtonban, majd júliusban Londonban megtartott angol—amerikai tanácskozásokon azonban a szövetségesek, hivatkozva az 1942 nyarán a Közél-Keleten kialakult válságos helyzetre, valamint a Keleten kibontakozó újabb nagy német offenzíva sikereire, véglegesen elvetették ezt az utóbbi alternatívát is, ugyanakkor előtérbe került az észak-afrikai hadműveletekre való készülődés. Ezzel a döntéssel és következményeivel hosszú időre (1944. június 6-ig) eltolódott a Németország elleni nyugat-európai frontális támadás megindítása.²¹

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok periférikus stratégiája elsősorban a két imperialista nagyhatalom érdekeit tartotta szem előtt. Ez azonban a Szovjetuniótól rendkívül súlyos, sokoldalú áldozathozatalt követelt.

Az angol—amerikai politikai és katonai körök, bár a Szovjetunió ellenállóképességét 1942 nyarán igen borúlátón ítélték meg, és harcát bizonytalan kimenetelűnek tartották, az észak-afrikai partraszállás elhatározásakor mégis abban reménykedtek, hogy szovjet szövetségesük egyedül is képes lesz feltartóztatni még egy német offenzívát.²² A Szovjetunió emberfeletti erőfeszí-

¹⁶ Lásd Roosevelt ezzel kapcsolatos megállapításait (Idézi: *Шлепёв* i. m. II. 233.) valamint Rooseveltt 1942. szeptember 7-i beszédét, melyben az elnök kijelentette: „. . . Németország hatalmát az európai csatatereken kell megdönteni” (uo. 270.).

¹⁷ Uo. 30—31.

¹⁸ Uo. 31—32.

¹⁹ Uo. 32—34., 121.

²⁰ Ezt a tervet 1942 áprilisában dolgozták ki az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői a londoni tanácskozásokon. (Lásd részletesebben *Marshall* i. m. 25.; *Шлепёв* i. m. II. 120.; *Kulis* i. m. 22.; Üzenetváltás . . . I. 455.)

²¹ Az 1942. júniusi és júliusi angol—amerikai tanácskozásokon felmerült problémákkal, az ott hozott döntésekkel, valamint azok következményeivel kapcsolatban lásd *Шлепёв* i. m. II. 216—220., 233—237., 240—244.

²² Lásd Lord Beaverbrook vezető angol politikus Harry Hopkinshoz 1943 júniusában átnyújtott memorandumát (uo. 413.).

tésekkel és óriási áldozatokkal járó harcát tehát időnyerésre használva arra törekedtek, hogy fő erőiket megkíméljék a partraszállással járó kockázatoktól, és Európán kívüli birtokaikat, érdekszféráikat megvédelmezzék a további ellenséges behatolástól. Szovjet szövetségesüknek nyújtott közvetlen segítségük lényegében a szállításokra korlátozódott.²³ Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezető körei még 1942-ben is alábecsülték a Szovjetunió védelmi képességét, és csupán a passzív partner szerepét szánták neki a második világháborúban.²⁴

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok Németország ellen folytatott szárazföldi hadműveletei valójában periferikus, másodrendű jellegűek voltak 1943-ban is. A második front halogatását ekkor már semmiképpen sem lehet védelmi okokkal magyarázni, hiszen a stratégiai kezdeményezés ebben az esztendőben véglegesen az antifasiszta koalíció kezébe került. A hadászati kezdeményezés birtoklása pedig lehetővé, sőt indokoltta tette a fasiszta Németország elleni nyugat-európai támadás mielőbbi megindítását. 1943. nyarán Nagy-Britannia és az Egyesült Államok már sokmillió haderővel rendelkeztek, s e haderőt az akkori követelményeknek megfelelő legmodernebb fegyverzettel szerelték fel.²⁵ A sztálingrádi és kurszki győzelmek következtében azonban 1943 folyamán döntő módon megnövekedett a *Szovjetunió súlya a koalíción belül*. De gyökeresen megváltozott az angol—amerikai vezető köröknek a Szovjetunió erejével kapcsolatos véleménye is. Most már zavaró elemeket is megvillantott számukra a várható jövő: milyen is lesz ez a Szovjetunióval kö-

²³ Az afrikai partraszállás és hadműveletek olyan nagy hadi-, szállító-, deszanthajóhadat és légierőt, valamint jelentős szárazföldi haderőt vontak el rendkívül nagy távolságra a tervezett nyugati partraszállás angliai bázisától, hogy a fasiszta Németországnak jó ideig nem kellett tartania nyugat felől az inváziótól. Roosevelt és az amerikai hadvezetés tisztában volt azzal, hogy a tervezett afrikai partraszállás hosszú időre von el nagy erőket a valóságos második front előkészületeitől. (Uo. 217., 233.)

A Szovjetunióknak 1941. július 1-e és 1943. június 30-a között repülőik és harcokcsik tekintetében nyújtott amerikai segítséggel kapcsolatban lásd Marshall jelentését, idézi: Поражение германского империализма . . . 86.

²⁴ Mc Neill a következőket állapítja meg a Szovjetunió védelmi erejéről alkotott brit elképzelésekről s az ezekkel szorosan összefüggő angol védelmi koncepcióról. „Az új szövetségekkel, az oroszokkal való hivatalos kapcsolatokat az a hiedelem irányította, hogy egy komoly — ha nem is totális — orosz vereség elkerülhetetlen. A háború keleten azzal, hogy a német hadsereg fő erejét, valamint a légierőt elvonta Angliától, értékes időnyerést jelentett. Lehetőséget nyújtott arra, hogy erősítsék a brit védelmi erőket mind otthon, mind pedig a Közép-Keleten a német támadás várható újrakezdése ellen. Így értékelve a jövőt, az egyetlen ésszerű politika, amit az angol kormány folytathatott, csak arra irányulhatott, hogy minél több időt nyerjenek.” (Vö. W. H. Mc Neill: *America, Britain and Russia*. London—N. Y.—Toronto, 1953. 52. idézi: E. A. Болтин, Г. А. Деборин, Г. З. Лекомцев: *Формирование и развитие антигитлеровской коалиции в годы второй мировой войны*. — Előadás a szovjet—angol történészek 1960. szeptember 8-án Moszkvában tartott értekezletén. *Марксизм—Ленинизм* Intézet, Moszkva. Kézirat példány, 20.)

²⁵ *Statistical Abstract of the United States 1957*. Washington, 1957. 240.; *Statistical Digest of the War*. London, 1951. 9.; *Richard M. Leighton and Robert W. Coakley: Global Logistics and Strategy 1940—1943*. 728.; *Trumbull Higgins: Winston Churchill and the Second Front 1940—1943*. New York, 1957. 184. — A forrásokat felhasználja *История Великой Отечественной войны . . . III*. 496—497.

zösen aratott győzelem.²⁶ A brit és amerikai vezető körök — különösen a Churchill képviselte irányzat — olyan győzelmet óhajtottak, amelyet ugyan szövjet szövetségesükkel közösen aratnak, de amelynek eredményeképpen a Szovjetunió mégsem erősödik meg túlságosan, s nagyjából helyreállnak a szocializmus és kapitalizmus között a háború előtti nemzetközi viszonyok. Abban is egyetértettek, hogy a nyugati befolyást minél nagyobb mértékben növelni kell Európában. A második front megnyitásának 1943-ról 1944-re történt elődázása — minden egyéb megfontolás mellett — a Szovjetunió megerősödése következtében főleg ennek a törekvésnek lett végső soron a következménye. Szeretnénk azonban megjegyezni: az efféle győzelem eleve elérhetetlen volt számukra, mert 1941—42-ben Anglia és az Egyesült Államok létérdeke függött a Szovjetunió ellenállásától, az 1943-as fordulat után pedig a szovjet hadsereg a második front hiányában is feltartóztathatatlanul űzte a hitleri hadakat Nyugat felé. 1941—42-ben még nem lehetett, 1943-ban pedig már nem lehetett a Szovjetuniót kihagyni a számításból.

A Szovjetunió szövetségesei valójában 1943-ban sem készültek fel a nyugat-európai invázióra. A második front megnyitásával kapcsolatos ígéreteik — csakúgy, mint 1942-ben — legfeljebb a Szovjetunió és hazai közvéleményük megnyugtatóra érdekében, illetve a német hadvezetés megtévesztésére hangzottak el. Az Olaszországban folytatott hadműveletnek pedig az lett volna az egyik fő rendeltetése, hogy az angol—amerikai csapatok kijussanak a Po völgyébe, majd Észak-Olaszországból Isztrián, Trieszten és a ljubljanai hágón keresztül Bécs irányába támadjanak.²⁷ Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői azt tervezték továbbá, hogy Törökország is hadba lép Németország ellen, és részt vesz a Balkán félsziget elfoglalásában.²⁸ A szövetségesek ezeket a hadműveleteket még a normandiai partraszállás megindítása előtt be akarták fejezni. A tervezett balkáni hadjárat megvalósulása esetén az angol—amerikai csapatok Európa délkeleti részén csatlakoztak volna a szovjet hadsereg déli szárnyához. Ez a terv abból a törekvésből származott, hogy a Balkánon harcra vetett angolszász haderők torlaszolják el Délkelet-Európát a határain túllépő szovjet hadseregtől, és ezáltal akadályozzák meg, hogy a Szovjetunió egyedül szabadítsa fel Európa délkeleti térségét. Csakis így remélhették, hogy a Duna-völgyi államok Nagy-Britannia és az Egyesült Államok politikai—gazdasági befolyása alá kerülnek. Az olaszországi és a balkáni²⁹ hadászati irány egyébként igen távol esett Németország legfontosabb gazdasági és politikai központjaitól, de a terepviszonyok is igen kedvezőtlenek voltak, s ezért az angol—amerikai haderők itteni tevékenysége a háború megrövidítése szempontjából nem lett volna olyan hatékony, mint a csatornán keresztüli invázió.³⁰

²⁶ Lásd részletesebben: *Илеpayд* i. m. II. 373—391.

²⁷ Vö. *W. S. Churchill: The Second World War. Vol. V., London, 1950. 114., 304., 358.* Idézi: *Kulis* i. m. 54.

²⁸ Vö. *W. S. Churchill: uo. 54., 114., 331., 314—316., 324—325., 328., 344—347.* Idézi: *Kulis* i. m. uo.

²⁹ A balkáni partraszállás a Szovjetunió számára 1941—42-ben jelentett volna leginkább segítséget, amikor a Szovjet Hadsereg az egész frontszakaszon védelmi harcokat folytatott. Ezért hívta fel Sztálin Churchill figyelmét 1941. szeptember 3-i üzenetében erre a lehetőségre is. (Vö. ezzel kapcsolatban *Gyeborin* i. m. 367.)

³⁰ Vö. *Kulis*: i. m. 58.

A második front halogatása nem minden ok nélkül kelthette a szovjet kormányban azt a gyanút, hogy a kapitalista partnerek nemcsak Németországot, hanem a Szovjetuniót is el akarják véreztetni — vagy legalábbis legyengíteni — a Keleten folyó gigászi párviadalban. Moszkvában nagyon jól emlékeztek még Harry Truman szenátor, az Egyesült Államok későbbi elnöke 1941. június 24-én tett megjegyzéseire: „Ha úgy látjuk, hogy Németország nyer, akkor Oroszországot kell segítenünk, ha pedig Oroszország fog nyerni, akkor Németországot kell segíteni. Hadd pusztítsák el minél jobban egy mást.”³¹

Az angol—amerikai szövetségesek hadászataát tehát az jellemezte (ezt bizonyítják a hadműveletek irányai és méretei is) 1942—43-ban, hogy amíg a Szovjetunió védelmi harcokat folytatott a fasiszta Németország és európai szövetségesi ellen, addig az angol—amerikai vezetők a második front megnyitása helyett igyekeztek „önállóan” cselekedni. Úgy választották meg katonai akcióik helyét és időpontját, ahogy az legjobban megfelelt imperialista nagyhatalmi érdekeiknek is. Arra törekedtek, hogy az ellenségre mért csapások egybeessenek birtokaik és érdekszférájuk biztosításával is (Afrika). 1943 nyarán pedig, amikor már bekövetkezett a szovjet—német fronton a fordulat, és a szovjet hadsereg nagy erővel tört nyugat felé, a szövetségeseknek az ellenség ellen foganatosított hadműveletei (Szicília, Dél-Olaszország) kiegészültek a Szovjetunió előretörését akadályozni igyekvő törekvésekkel is (pl. a balkáni stratégia említett terve).

Nem tartozik feladatunk körébe, hogy részletesen elemezzük a második front diplomáciai—politikai történetét vagy az angol—amerikai szövetségesek Németország elleni hadászati elgondolásainak indítékait.³² A második front halogatásának csupán igen vázlatos összegezését igyekeztünk nyújtani. Mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a Németország elleni fő hadműveletek irányának megválasztásáról igen jelentős vita folyt 1942-ben és 1943-ban az angol—amerikai politikai és katonai vezetés között. Ez a vita, lényegét tekintve, természetesen a két imperialista nagyhatalomnak a közös fő célkitűzésen belüli ellentétes érdekeit tükrözte.

A második front megnyitásának fő halogatói Churchill és a befolyása alatt álló brit politikai és katonai körök voltak. Churchillnek a második fronttal kapcsolatos ígéretei sem 1942-ben, sem 1943-ban nem voltak megalapozottak.³³ A szovjet és a hazai közvélemény megnyugtatója volt csupán céljuk. Churchill tisztában volt azzal, hogy amíg a Szovjetunió a náci szárazföldi haderő és légierő többségét leköti, addig a brit szigeteket aligha fenyegeti náci partraszállási kísérlet: ezért arra törekedett, hogy a szerteágazó brit birodalom legfontosabb és egyben legveszélyeztetettebb stratégiai kulcsállásait egyidőben

³¹ Vö. The New York Times, 1941. VI. 24. Idézi: *Gyeborin* i. m. 190.

³² A Németország elleni stratégia kialakításában döntő szerepet játszott az a tény, hogy azt állandóan befolyásolták a brit birodalom és az Egyesült Államok érdekeit szemmel tartó világpolitikai kombinációk és az angol—amerikai katonai helyzetben pillanatnyilag bekövetkezett állapot. Ezért az elvben legveszélyesebbnek elismert fasiszta Németország ellen a gyakorlatban csak 1944 nyarán voltak képesek fellépni.

³³ Harriman az 1942. augusztusi Churchill—Sztálin tanácskozásokról Rooseveltnek küldött tájékoztatójában megemlíti, hogy Churchill — azóta híressé vált krokodil-példájával — már akkor egyenlőségi jelet tett az észak-franciaországi és földközi-tengeri hadjáratok közé. (Idézi: *Ulepyd* i. m. II. 251.)

védellezzék Nagy-Britannia és az Egyesült Államok haderői a német—japán további behatolásoktól. 1942. nyarán a német—japán egyesüléstől tartva, Churchill és az angol hadvezetés kategorikusan elutasító magatartása következtében halasztják el a nyugati inváziót, és határozzák el a „Fáklya”-hadműveletet.³⁴

A casablancai döntések³⁵ sejtetik, Churchill Törökországgal folytatott megbeszélései, de főleg a „Trident”-tanácskozás³⁶ pedig bizonyítják, hogy a szövetségesek Németország elleni szárazföldi hadműveleteik fő hadszínterének 1943-ban Dél-Európát tekintették.³⁷ Churchill és az angol hadvezetés 1943 második felében céltudatosan igyekezett minél nagyobb haderőket összpontosítani a földközi-tengeri hadszíntéren, abban reménykedve, hogy az angol—amerikai fegyveres erők képesek lesznek döntő sikereket elérni Észak-Olaszországban, a Földközi tenger keleti részén, Görögországban s a Balkánon. Churchill — amellett, hogy szerette volna a Duna-völgyi államokat, vagy legalábbis egy részüket az angol—amerikai befolyási övezetbe kapcsolni,³⁸ fontosnak tartotta a Dél- és Délkelet-Európába való behatolást azért is, hogy Nagy-Britannia szilárdabban kezében tarthassa a Közel-Keletet, a Földközi-tengeren és Közel-Keleten keresztül gyarmataihoz, domíniumaihoz vezető útvonalakat.³⁹ A brit imperializmus törekvéseit tükrözték többek között a következő tények is: 1944 elejére már igen jelentős angolszász haderőt vonultattak fel a földközi-tengeri hadszíntérre; az itt harcoló szárazföldi csapatok és a flotta többsége angol volt, s a hadműveleteket is angol tábornok irányította.⁴⁰

Roosevelt és az amerikai hadvezetés már 1942-ben is akart hadműveleteket indítani a Csatornán keresztül. Ők minden szempontból az Angliából kiinduló támadást tekintették a legcélravezetőbbnek.⁴¹ Ezért láthatott napvilágot az 1942. június 12-i kommuniké. Roosevelt még az 1942. júliusi londoni értekezleten részt vevő amerikai delegáció számára készített memorandumában is támogatja a La Manche-on keresztüli hadműveletek megindítását 1942-ben (ha csupán elterelő jellegű hadműveletek lettek volna is ezek). Ugyanakkor azonban Roosevelt beleegyezését adta az európai második front elhalasztásába, amennyiben a londoni értekezlet résztvevői levették a napi-

³⁴ Vö. uo. 216., 219., 240—241.

³⁵ A casablancai megbeszélésekhez hozott katonai döntésekkel kapcsolatban lásd részletesebben: Üzenetváltás . . . I. 102—104., 111—112.; *Kulis* i. m. 44—46.; *Шепыд* i. m. II. 350—351.

³⁶ Vö. Üzenetváltás . . . I. 157—158., II. 70—73.; *Шепыд* i. m. II. 402., 407—411

³⁷ Vö. Üzenetváltás . . . I. 102—105., 107—108., 111—112., 118—123., valamint II. 70—73.

³⁸ Churchill dunai konföderációs tervével kapcsolatban lásd *Шепыд* i. m. II. 492.

³⁹ Vö. *Kulis* i. m. 48—49.

⁴⁰ Vö. uo. 60., 61., 63. Természetesen a brit miniszterelnök is szükségesnek tartotta a nyugati partraszállást. Ő azonban mindaddig várni akart ezzel, amíg nem mutatkoznak Németország összeomlásának nyilvánvaló jelei, hogy azután a friss brit, amerikai haderők könnyűszerrel végigmasírozhatnak Nyugat-Európán Németországba. Ezért ellenezte éveken keresztül a Németország elleni frontális támadást, és szorgalmazta helyette az „excentrikus hadműveleteket”. (Vö. *Шепыд* i. m. II. 217—218., 256.)

⁴¹ *И. Земсков*, i. m. *Международная Жизнь* 1961. 8. 74—77., valamint 9. 71—72., továbbá *Шепыд* i. m. II. 117—121., 129., 143., 145., 222.

rendről, és állást foglalt ő is a Közép-Kelet megvédésére irányuló angol—amerikai hadműveletek mellett.⁴² De beleegyezését adta Rooseveltnél 1943 folyamán is olyan döntésekbe, amelyek realizálása messze elterelte a szövetségesek hadműveleteit a fasiszta Németország legfontosabb katonai—gazdasági—politikai központjaitól.

Az angol—amerikai szövetségesek Németország ellen 1942—43-ban Afrikában és a Földközi-tenger térségében végrehajtott akciói végső soron nagymértékben növelték az amerikai imperializmus befolyási övezetét. Az angol—amerikai összeegyeztetett stratégia kialakításában azonban elsősorban a brit hadászati és politikai elképzelések érvényesültek 1942—43-ban: a Németország elleni csapások segítségével Nagy-Britannia igyekezett visszaállítani Afrikában megtépázott hatalmát, növelni befolyását a Földközi-tenger térségében.

A Szovjetunió és szövetségesei között a második front kérdésében kialakult ellentétek azonban nem bontották meg az antifasiszta koalíció egységét. Ellenkezőleg: a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok harci szövetsége 1943 utolján véglegesen megszilárdult. Több fontos tényező segítette ezt elő. A szovjet kormánynak szilárd elhatározása volt, hogy a Vörös Hadsereg a legrövidebb időn belül teljesen kiűzze a fasiszta hadakat a szovjet földről, teljes megsemmisülésükig üldözze őket, és részt vegyen Európa népeinek felszabadításában.⁴³ Látható volt tehát, hogy a háború fő terhet viselő Szovjetunió az európai kontinens legnagyobb hatalma lesz, s a vele való együttműködés szükségszerű.⁴⁴ Ez a felismerés ugyanakkor arra ösztönözte elsősorban az Egyesült Államokat, hogy amíg nem késő,⁴⁵ az angol—amerikai haderők kezdjék meg a fasiszta Németország elleni fő hadműveleteiket

⁴² Rooseveltnél említett memorandumát (1942. júl. 16.) lásd. uo. 233—235.

⁴³ *Sztálin* i. m. 119—120.

⁴⁴ A már említett Mc Neill írja: „Amikor a szövetségesek megszerezték a stratégiai kezdeményezést a háborúban, az egymás közötti együttműködés új formákat öltött. A legfontosabb változás az angol—amerikai viszonyban következett be Oroszországgal. A német—orosz háború első tizennyolc hónapja alatt mind az angol, mind pedig az amerikai vezetők azt hitték, hogy a Vörös Hadsereget vagy legyőzik, vagy kénytelen lesz messze keletre visszavonulni, ahol a csekély ipari bázis támadó erejét minimálisra csökkenti. Sztálingrád után s az orosz hadseregek diadalmas előrenyomulása után a Donyec folyó felé Ukrajna határán, a kép megváltozott. Az orosz hadseregek az elszenvedett nagy veszteségek ellenére képeseknek bizonyultak egy nagy ellentámadásra. A Szovjetunió ereje messze felülmúlta a nyugati katonai vezetők és államférfiak várakozásait, s ahogy a győzelem bizonyossága érlelődött, Oroszország részvételének kérdése a háború utáni világban egyre sürgetőbbé vált. Egy olyan elrendezés korábbi terve, mely szerint Oroszország nem lett volna egyéb, mint passzív partnere Angliának és Amerikának, s akít nyugati szövetségeseinek győzelme háború előtti határai közé szorít vissza, nevetségesen alkalmazhatatlanná, megvalósíthatatlanná vált. Ehelyett aktív együttműködésre volt szükség a szovjet vezetők és a Nyugat között.” (*W. H. Mc Neill: i. m. 220—221. Marxizmus—Leninizmus Intézet, Moszkva. Kéziratok példány, 30.*)

⁴⁵ Az Amerikai Egyesült Államok részvételére hozták a quebeci konferencián (1943. aug. 11—23.) azt a döntést, hogy az 1944. május 1-én kezdődő északnyugat-franciaországi benyomulás lesz a szövetségesek fő hadművelete, s Dél-Európában csak kiegészítő harci tevékenységet fognak folytatni. (*Vö. Kulis: i. m. 49—52., valamint Üzenetváltás... I. 181.*)

Nyugat-Európában. Amerikát természetesen minden szempontból fontosabb érdekek fűzték Nyugat-Európa-hoz, mint Dél-Európa-hoz. A legerősebb imperialista világhatalom különben sem elégedhetett meg azzal, hogy a Nagy-Britannia érdekeit biztosítani hivatott balkáni vállalkozásban statisztáljon.

Az antifasiszta koalíció összetartását ösztönző hatalmas tényező volt az Egyesült Államok, Anglia és a megszállt európai országok közvéleménye is. Mind Anglia és Amerika népei, mind pedig a leigázott európaiak szemében rendkívül megnőtt a Szovjetunió tekintélye, s e népek várták, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormánya is bekapcsolódjék a fasiszta Németország elleni döntő küzdelembe. A második világháborút többek között a faszizmus ellen harcoló népek közvéleménye miatt sem lehetett az ellenséggel kötött kompromisszum alapján befejezni: a faszizmust csupán közös erővel lehetett és kellett megdönteni.

1943 végére Európa *egységes, koalíciós stratégiával* történő felszabadítása a közeli jövő feladatává érlelődött. A szövetséges hatalmaknak ezért össze kellett egyeztetniök hadművelleti terveiket, ki kellett dolgozniuk a felszabadított Európával és a legyőzött Németországgal kapcsolatos politikájukat, meg kellett vetniük a háború utáni esztendőkre vonatkozó nemzetközi együttműködés alapjait. Ezért ült össze 1943. őszén a moszkvai konferencia és a teheráni értekezlet. Először találkoztak a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfői: Sztálin, Churchill, Roosevelt. A teheráni értekezleten a szovjet kormány érvei és nagy jelentőségű nyilatkozatai nyomán Roosevelt határozottan támogatta a szovjet állásfoglalást a második front kérdésében: véglegesen megszületett az a nagy fontosságú döntés, hogy a nyugati szövetségesek 1944 májusában megnyitják az európai második frontot.⁴⁶

Az 1943-as esztendő tehát döntőnek bizonyult nemcsak a háború végső kimenetele, hanem ezzel szoros összefüggésben a Hitler-ellenes koalíció végleges megszilárdulása szempontjából is. A második front megnyitása körül azonban egészen a teheráni értekezlet végéig heves vita folyt a Szovjetunió és kapitalista szövetségesei között. A vita lényege a szovjet kormány részéről a valóságos második front megteremtésére irányuló jogos követelés, Anglia és az Egyesült Államok kormányai részéről pedig e döntő katonai akció halogatása volt. A kialakult polémiában a Szovjetunió számos érvet sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy a második front megnyitása 1943-ban nemcsak lehetséges, hanem a *közös érdek* legjobb szolgálatát jelenti. A nyugati szövetségesek ezzel szemben — formálisan elismerve a Szovjetunió követelésének jogosságát — valóságos nehézségeiken túl (amelyek a tervezett katonai vállalkozás természetes velejárói voltak) a látszat-indokok és ürügyek egész sorát hozták fel halogató politikájuk igazolására. Ilyen látszat-indok volt például az az állítás, hogy az észak-afrikai és olaszországi hadműveletek betöltötték a második front szerepét. Akadtak olyan angol—amerikai vélemények is, melyek szerint a csendes-óceáni háború jelenti a „második frontot”. Hivatkoztak arra is, hogy az atlanti csata és különösen az európai légi hadműveletek elegendők a koalíciós stratégia gyors győzelemre juttatásához. Érvül használ-

⁴⁶ A teheráni konferenciáról készített szovjet feljegyzéseket lásd: *Международная Жизнь*, 1961. 7—8. szám.

ták felnagyított termelési, szállítási⁴⁷ nehézségeiket is stb. Mindezt nemcsak a szovjet kormánnyal folytatott vitáikban, hanem a halogató taktika miatt nyugtalankodó hazai közvéleményük befolyásolására is latba vetették. Ugyanakkor Nagy-Britannia, de főleg az Egyesült Államok reakciós sajtója nem csekély nyomást gyakorolt az említett országok kormányaira és népeire. Igyekezett a nehézségek felnagyításával, az említett és más ürügyek hangoztatásával rossz hangulatot kelteni a Szovjetunió iránt s megbontani az angol—szovjet—amerikai antifasiszta szövetséget.

Nemcsak a szovjet, hanem a demokratikus angol—amerikai publicisztika is állandó harcot folytatott a reakciós sajtó, valamint az angol és amerikai vezető körök halogató politikája ellen, egyre élesebb hangnemben sürgette a második front megnyitását. A szüntelenül folyó eszmecserek, az időnkénti kiélesedő viták szükségszerűen érintettek szinte minden olyan részkerdest, amely a második front kérdésébe vágott.

Igen tanulságos a szovjet álláspont megismerése és értékelése szempontjából elemző vizsgálat alá vonni olyan jellemző, a Szovjetunióban megjelent cikkeket, tanulmányokat és egyéb kiadványokat, amelyek közvetlenül tükrözik nemcsak a szovjet kormány, közéleti személyiségek, hanem az egész közvélemény akkori hangulatát, nézeteit és felfogását a második front kérdéséről, ugyanakkor *állandóan formálták is ezt a közvéleményt*. Annál is inkább fontos ez, mert dinamikus, időről időre fejlődő, az események változása következtében belső problematikájában gazdagodó, újabb elemekkel is színeződő témáról volt szó, melynek gyakorlati jelentőségét a szovjet emberek mind a frontokon, mind a hátszágban világosan átlátták. Megértették azt is, hogy a második front megnyitásának elodázása folytán a háború fő terhének kell viselniük. Ennek a tudatformálásnak is köszönhető, hogy a szovjet néphősiesen kitartott a háború legváltásosabb éveiben is, és vállalta a világtörténelemben egyedülálló áldozatok sorozatát, amelyek eredményeképpen az emberiség óriási lépéssel haladt előre fejlődése útján.

Számos kiadvány, cikk szerzője mutat rá a Szovjetunió 1941—1942-ben tanúsított helyállása, valamint a szövetséges Nagy-Britannia és Egyesült Államok biztonságának megszilárdulása közötti összefüggésre. Ezen az alapon hangsúlyozzák, hogy a második front megnyitása a Szovjetunió nyugati partnerei részéről egyre sürgetőbb feladattá válik, és érinti a kölcsönös szövetséges hűség kérdését is. A szovjet hadsereg védelmi harca gátat emelt a hit-

⁴⁷ A nyugat-európai partraszállás halogatásának igazolására felhozott egyik legfőbb és állandóan visszatérő angol—amerikai indok volt, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nem rendelkeznek az ilyen nagyméretű, kombinált hadművelet előkészítéséhez és megvalósításához szükséges szállító és partraszállási eszközökkel. A második világháború természetesen a történelemben addig páratlan ütemet követelt az amerikai és brit hajóépítési ipartól. Sherwood rámutat arra, hogy az amerikai fegyveres erőkon belüli versengés következtében a deszant-hajók építése fontossági sorrendben 1942. márciusában a tizedik helyen állott az amerikai haditengerészeti hajóépítési programban. A hiány ebben a vonatkozásban egészen 1943 végéig érezte hatását. (Id. mű 168—169. l.) Az angol—amerikai szövetségesek ennek ellenére 1943 nyarán a szicíliai partraszállás megvalósítására hatalmas hajóhadat tudtak mozgósítani. (Így partraszállási eszközöket is, amelyeket természetesen a Csatornán való átkeléstől is vontak el. (Vö. *Roberto Battaglia*: A második világháború, Bp., 1963. 245.) Az angol—amerikai hadvezetés 1943-ban képes lett volna megvalósítani a nyugat-európai inváziót abban az esetben, ha az erőket teljes mértékben erre a célra koncentrálnák.

leri Németország világalpolmi törekvéseinek, és megteremtette Anglia és Amerika biztonságát is. A második front megnyitása tehát nem könyöradomány, hanem a közös érdekek felismerésén alapuló, többszörösen vállalt szövetséges kötelezettség teljesítése. E kérdéseket fejtegeti A. Trojanovszkij *Miért harcol az Egyesült Államok a hitleri Németország ellen* c. írásában.⁴⁸ A szerző megállapítja: „A hitleri Németország Szovjetunió elleni háborúja lényegében azonos a világalpoloméért Anglia és az Amerikai Egyesült Államok ellen folytatott háborújával, csupán más úton-módon és más területen folytatódik” (66—67. 1.). Hivatkozik Rooseveltnek arra a kijelentésére, mely szerint a fasiszta agresszió ellen harcoló országoknak nyújtott amerikai segítséget nem jótékony-ságból és együttérzésből adják, hanem mint Amerika védelmének egyik fontos eszközét (77. 1.). Hitlernek — folytatja Trojanovszkij — világalpolmi tervei megvalósítása érdekében lett volna szüksége a Szovjetunió elleni villámháborús győzelemre. „Magától értetődő — jegyzi meg —, ha Hitlernek sikerült volna szétzúzni Nagy-Britanniát, leszámolt volna az Egyesült Államok és a nyugati félgömb más népeivel is.” (77—78. 1.) Az antifasiszta koalíció gyors megerősödése szempontjából Trojanovszkij nagy jelentőséget tulajdonít a csendes-óceáni japán támadás következtében elszenvedett súlyos amerikai—angol veszteségeknek, valamint az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát ennek következtében fenyegető veszélynek. A hitleri Németország december 11-i hadüzenete pedig „még jobban tömörítette az amerikaiakat, és létrehívta a második front megnyitására küzdő tömegmozgalmat Amerikában” (98. 1.). Az Egyesült Államokban — mutat rá a szerző — „nap mint nap több ezer tömeggyűlés zajlik le, melyek résztvevői tiltakoznak a második front halogatása ellen, elítélik a kapitulánsok végzetes agitációját, s a hitleri Németország és szövetségesei ellen határozott katonai akciókat követelnek” (99. 1.). „A brit birodalom védelmének is legjobb módja az európai második front megnyitása” — állapítja meg Trojanovszkij (106. 1.).

Az elmondottak alapján a szerző Nagy-Britannia és az Egyesült Államok legfontosabb és halaszthatatlan feladatát a második front megnyitásában látja, mert enélkül lehetetlen gyorsan szétzúzni a hitleri Németországot. (109., 112. 1.)

A szovjet nép a súlyos áldozatok árán aratott, nagy jelentőségű moszkvai, de különösen a sztálingrádi győzelem után joggal várta, hogy szövetségesei is hamarosan nagyszabású támadó hadműveleteket kezdenek a fasiszta Németország ellen, és az európai második front megnyitásával számottevő mértékben csökkentik a háború reá nehezedeő fő terhét. Ezért a szovjet közvélemény feszült figyelemmel kísérte a casablancai konferencia eredményeit s az ott elfogadott határozatok végrehajtását. E várakozás lényege így foglalható össze: lesz-e második front 1943-ban? A casablancai konferencia határozatai nagyméretű angol—amerikai katonai akciók megindításának csalogója reményét keltették, Churchill pedig — mint már említettük — nem kevesebbet, mint a Csatornán való átkelést ígérte 1943-ra.

A *Mirovoje hozajsztvo i mirovaja polityika* című folyóirat⁴⁹ szemleírója

⁴⁸ A. Трояновский: Почему США воюют против гитлеровской Германии, 2. kiad. Leningrád, 1943.

⁴⁹ Мировое хозяйство и мировая политика (a továbbiakban: Мировое хозяйство...) Világgazdaság és világpolitika. Megjelent 1923—1947 között, havonta. Kiadta a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági és Világpolitikai Intézete.

Churchill és Rooseveltt első afrikai találkozásuk után megállapítja, hogy a nemzetközi helyzet fő tényezője a szovjet hadsereg Sztálingrádnál megindult ellen-támadása. Anglia és az Egyesült Államok közvéleménye a Vörös Hadsereg sikereitől fellelkesülve követeli a döntő támadás megindítását. A szerző jelentős eseménynek tartja a casablancai konferenciát, és kiemeli a záró kommunikének azt a részét, amely utal Anglia és az Egyesült Államok kormányfőinek elhatározására: azáltal fogják a szovjet hadseregre nehezedő terhet a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni, hogy az ellenséget a legmegfelelőbb helyen a lehető legsúlyosabb harcra kényszerítik. A szemleíró a továbbiakban hangsúlyozza a demokratikus angol—amerikai sajtó állásfoglalását a második front megnyitása mellett. Az idézett sajtóhangok ugyanis figyelmeztetnek arra, hogy a német hadigépezet megrendülése a keleti fronton lehetővé tenné immár a hitleri koalíció együttes csapásokkal való szétzúzását és a háború győzedelmes befejezését.⁵⁰

Érthető az a csalódás, amely a Casablanca keltette remények meghiúsulása után megnyilvánult a Szovjetunióban. Ezért tapasztaljuk, hogy az elemzett irodalom az 1943. tavaszi—nyári katonai és politikai helyzet alakulását követve rendkívül mozgékonyan reagál a szövetségesek eme nem éppen szándéktalan „időből való kifutására”, és sokrétűen és élesen veti fel a második front ügyét.

A különböző témaköröket érintő cikkeknek, kiadványoknak a második fronttal kapcsolatos megállapításai szinte koncepcióvá kristályosodnak. Ennek a felfogásnak a lényege: a koalíciót közös érdek hozta létre, ennek ellenére mégsem egyenlően oszlanak meg a terhek; Európában — ellentétben az első világháborúval — csak egy front létezik, a keleti. Ennek tulajdoníthatók a fasiszta Németország keleten elért korábbi sikerei, hiszen két front esetében már bekövetkezett volna a hitleri Németország szétzúzása. A második világháború fő frontja a keleti lett. A szovjet hadsereg itt elért győzelmei billentették az antifasiszta koalíció javára a háború mérlegének nyelvét. A Szovjetunió hosszú ideig tartó helytállása tette lehetővé a szövetségesek katonai felkészülését, és jelentősen hozzájárult Anglia és az Egyesült Államok sikereihez (Észak-Afrika, Szicília) is. A szövetségesek erőfeszítései azonban még nincsenek arányban katonai felkészültségükkel és óriási anyagi stb. tartalékaikkal. Az aránytalanság kiküszöbölésének egyetlen módja van: szakítani kell a Szovjetunió terhére folytatott halogató taktikával, és meg kell indítani haladéktalanul a nagyarányú támadó hadműveleteket Nyugat-Európában. Bár a Szovjetunióknak nyújtott amerikai—angol anyagi—technikai segítség nem lebecsülendő, a koalíciós munkamegosztásnak elsősorban mégis olyan katonai együttműködésben kell megnyilvánulnia, amelynek eredményeképpen észrevehetően megoszlik a fasiszta Németország hadereje a keleti és nyugati front között. Ezt pedig csakis a valóságos második front megnyitása teszi lehetővé.

Mindezek előrebocsátása után hivatkozunk *M. Galaktionov A Németország elleni második front szerepéről az első világháborúban* c., a fenti problémakörökhöz kapcsolódó írására.⁵¹ A szerző megállapítja, hogy a németeket ez ideig csak a második front hiánya mentette meg a pusztulástól. Rámutat a szövetségesek kölcsönös együttműködésére az első világháborúban, és kifejti,

⁵⁰ Мирное хозяйство... 1943. 1. sz. 12—14. (Nemzetközi szemle rovat.)

⁵¹ *M. Galaktionov: О роли второго фронта против Германии в первую мировую войну. Москва, 1943.*

hogy a németek akkor azonnal két fronttal találták szembe magukat. Az első világháború menetét az jellemezte, hogy „amint a németek az egyik fronton fölényre tettek szert, és támadást indítottak, ezt követte ellenfelüknek a második fronton elindított támadása”. Ennek következtében Németország sem a keleti, sem a nyugati fronton nem tudott döntő sikert kicsikarni. (3—4. l.) A második világháborúban — jegyzi meg Galaktyionov — a második front hiányában a németek lényegesen nagyobb erőket összpontosítottak keleten, mint 1914-ben, s ezért bontakozhatott ki még 1942 nyarán is sikeres német offenzíva.⁵² (15. l.) A német erők nyugaton nincsenek lekötve, míg az első világháborúban, ha nem is folytak aktív hadműveletek egyidőben minden fronton, akkor is kötötte őket a frontok pusztá létezése. (Uo.)

A szerző aláhúzza, hogy a sztálingrádi csata nyújtott lehetőséget a szövetségesek egyiptomi és észak-afrikai támadásának sikeres kibontakozásához. (18. l.) Rámutat arra is, hogy a Sztálingrádnál és Észak-Afrikában bekövetkezett német—olasz vereség következtében a kezdeményezés az antifasiszta koalíció kezébe került. (Uo.)

Ugyanez a szerző *A frontok együttműködése az első világháborúban* c. cikkében⁵³ a német agresszió ellen a múltban folytatott sikeres harcnak az antifasiszta koalíció számára is egyik legfontosabb történelmi tapasztalatát elemzi. Megállapítja, hogy az elmúlt világháborúban „a több európai front egyidejű létezése kényszerítette végső soron térdre Németországot”. Haderejének állandó megosztottsága következtében Németország nem tudott egy helyre döntő erőt koncentrálni, és emiatt akkor nem érte el azt a célját, hogy külön-külön verje le ellenfeleit. A hitleri Németország is éppen azt akarta elkerülni, hogy körülötte frontok gyűrűje alakuljon ki, ellene szilárd koalíciót hozzanak létre, mert csak így számolhatott volna le ellenfeleivel egyenként. (47—57. l.)

Szövetségeseink katonai erőfeszítései c. katonai tájékoztatójában pedig Galaktyionov adatokkal bizonyítja, hogy az első világháborúban a nyugati fronton Anglia és az Egyesült Államok katonai erőfeszítései lényegesen nagyobbak voltak, mint a második világháborúban. A szerző megállapítja, hogy az első világháború alatt „Anglia és az Egyesült Államok gyorsan állított talpra nagy haderőt, és azt késlekedés nélkül vetette be, elsősorban a fő, a nyugati fronton”. Anglia és Amerika most is nagy haderővel rendelkezik, de azt jelenleg nem használták még úgy fel, mint lehetne, „még nem mérkőzték érdemlegesen a fő ellenség hadseregével”.⁵⁴

A Honvédő Háború két éve és a nemzetközi helyzet c. cikkében *Lemin* a Szovjet Hadsereg 1942—43-as téli hadjáratának döntő jelentőségét domborítja ki, és megállapítja: „A Vörös Hadsereg 1942—43 telén vívott harcai szilárdan megalapozták a szövetségesek... győzelmeit” is. Idézi Churchillnek 1943.

⁵² A nácik nagy sikereit 1942. nyarán—őszén a második front hiánya s egyéb tényezők mellett jelentősen elősegítette az is, hogy a szovjet főparancsnokság úgy ítélte meg a kibontakozó német támadás fő irányát, célját, hogy az — mint 1941. nyarán — közvetlenül Moszkva elfoglalására irányul, s ezért a középső frontszakaszt erősítette meg. (V.ö. История Великой Отечественной войны... 404.)

⁵³ *М. Галактионов: О взаимодействии фронтов в период первой мировой войны. Вольсевик 1943. 5. sz.*

⁵⁴ *М. Галактионов: Военные усилия наших союзников. Война и рабочий класс. 1943. október 15. 10. sz. 13—14. old.*

május 19-én az amerikai kongresszus előtt elhangzott szavait, amikor a brit kormányfő megállapította, hogy „a szárazföldi háború fő terhét az orosz seregek viselik”, és összehasonlítva a Szovjet Hadsereg és a szövetséges haderők erőfeszítéseit elismerte, hogy Anglia és az Egyesült Államok még sokban adósak a Szovjetunióknak.⁵⁵

A szovjet—német fronton folyó hadműveleteknek a szövetségesek katonai akcióira gyakorolt döntő hatását fejtegeti *P. Liszovszkij* is.⁵⁶

A Szovjetunió nyugati szövetségesi halogató taktikájuk igazolására — többek között — azt az ürügyet is felhozták 1943-ban, hogy sem Anglia, sem az Egyesült Államok nem készültek még eléggé fel a nyugat-európai partraszállásra. Szovjet részről vitatták ennek az érvelésnek a hitelét. Több szerző rámutat arra, hogy összefüggés van a támadó stratégia és a hadi potenciál gyors mozgósítása között, mert a nagyszabású hadműveletek meggyorsítják a tartalékok mozgósítását is. *L. Eventov* Anglia hadigazdaságát elemezve úgy találja, hogy Nagy-Britannia haderejének átütő ereje még nem mutatkozik meg kellő mértékben a hadszíntéren. „Aránytalanság” nyilvánul meg „a hadműveletek súlya és a kibocsátott hadifelszerelés mennyisége között”, ellentétben az első világháborúban kialakult helyzettel, mikor is Angliának rögtön nagy erővel kellett harcolnia a szárazföldön, és eközben kellett kifejlesztenie hadiiparát. A szerző rámutat arra, hogy Anglia felkészültsége még nem fedezi teljesen az összes háborús szükségletet, de az angol hadigazdálkodás lehetőségei kiaknázásának, a tartalékok maradék nélküli mozgósításának is az ad igazi fellendülést, ha megnyitják a második frontot Európában.⁵⁷ *E. Gurvics*⁵⁸ az Egyesült Államok hadigazdaságának színvonalát elemzi, és hangsúlyozza: „az Egyesült Államok gazdaságának hadivágányokra való átállítása sok politikai és gazdasági ok következtében különösen nehéznek tűnt.” Hitler egyik legnagyobb tévedése volt, amikor arra számított, hogy Amerikának nem sikerül mozgósítania gazdasági potenciálját a háború szükségleteire. „Jelenleg — állapítja meg a szerző — hatalmas hadiipar jött létre, ennek ellenére szakadás tapasztalható az Egyesült Államok grandiózus haditermelése és az amerikai hadsereg katonai akciói között.” Ezért az Egyesült Államok hadvezetésének legsürgősebb feladatát abban látja, hogy „az ellenség együttes csapásokkal való szétzúzása érdekében a fegyverzetet teljesen és minél előbb használják fel a csatatereken . . .”

A *Vojna i rabocsij klassz*⁵⁹ című folyóirat júliusi számában — közvetlenül a szövetségesek szicíliai partraszállása előtt — jelenik meg *V. Szemjonov Halaszthatatlan feladat* c. cikke. A szerző azt hangsúlyozza, hogy nem elég a szövetségesek fölénye, mert az minden jelentőségét elveszíti, ha nem hasz-

⁵⁵ И. Лемин: Два года Отечественной войны и международная обстановка Мировое хозяйство... 1943. 5—6. sz. (Idézeteink a 14. oldalról valók.)

⁵⁶ П. Лисовский: Два года Отечественной войны и международная обстановка. Уо.

⁵⁷ Л. Э. Эвентов: Военная экономика Англии. Уо. 1943. 4. sz. (Idézetek a 44. oldalról.)

⁵⁸ Э. Гурвич: Военная экономика США Уо. 1943. 10—11. sz. 36., illetve 49. oldal.

⁵⁹ Война и рабочий класс. A háború és a munkásosztály. Megjelent 1943 júniusától 1945 májusáig kéthetenként Moszkvában, a „Trud” kiadásában.

nálják fel a megfelelő pillanatban. Szemjonov szerint 1942 nyarán és őszén például kedvező alkalom nyílott az angol—amerikai szövetségesek előtt a második front megnyitására, ők mégis elmulasztották ezt, így Hitler át tudta csoportosítani nyugati tartalékait keletre, és jelentős sikereket ért el a szovjet—német fronton. 1943 nyarára ismét kialakultak a partraszállás kedvező feltételei, hiszen a hitleri Németország fő erői változatlanul keleten vannak lekötvén, azonkívül az antifasiszta koalíció eddigi sikerei (Sztálingrád és Észak-Afrika), továbbá a fasiszta Németország ellen kibontakozó nagyarányú és eredményes bombázások is az európai invázió mielőbbi megindításának szükségességét támasztják alá. Hitler is átérzi helyzetének válságos voltát. A fasiszta propaganda azért hozta forgalomba az „Atlanti fal” és az „Európa-erőd” jelszavát, hogy a partraszállás megindításakor állítólagosan bekövetkező kudarc rémével ijesztgesse az angol és amerikai kormányt, valamint Nagy-Britannia és az Egyesült Államok népeit.⁶⁰

Sokat hangoztatták a Szovjetunió koalíciós partnerei azt az érvet, hogy bár nem nyitották meg a második frontot, szövetségesi kötelezettségüknek eleget tettek, hiszen hatalmas anyagi segítséget nyújtanak a Szovjetunió-nak. *Varga Jenő A Szovjetunió külpolitikája a második világháborúban* c. cikkének témakörünkhöz kapcsolódó részében⁶¹ ezzel az érveléssel száll szembe, és megállapítja, hogy bármilyen jelentős is a szövetségesek anyagi—technikai segítsége, nem helyettesítheti a második frontot, hiszen „az európai második front hiánya elodázza a fasiszta Németország szétzúzásának időpontját”.

Az antifasiszta koalíció megbontására irányuló törekvések lényegében két fő forrásból táplálkoztak a második világháború folyamán. Egyrészt a fasiszta Németország próbálta sztálingrádi veresége után a Szovjetunió kapitalista szövetségeseit „a bolsevizmus rémével” ijesztgetve megbontani a koalíció egységét s így megakadályozni a második front megnyitását is. Másrészt az antifasiszta összefogás angol—amerikai ellenségei és ellenzői kísérelték meg különböző módszerekkel lazítani a koalíciót, hogy a Szovjetunió és a hitleri Németország kölcsönös és teljes meggyöngülésükig folytassák párviadalukat. Ennek érdekében mindenképpen ellenezték a második front megnyitását. Azt hangoztatták, hogy az Egyesült Államoknak először Japán ellen kell döntésre vinnie a háborút, s csak azután szabad bekapcsolódnia az európai küzdelembe. A szovjet szerzők rámutatnak arra: a koalícióban egyesült hatalmak különböző társadalmi rendszeréből egyáltalán nem következik, hogy Anglia és az Egyesült Államok is ne tegyenek meg minden tőlük telhetőt a közös ellenség mielőbbi szétzúzása érdekében. A szövetség gyengítésére irányuló törekvések objektíve mindig, de sokszor szubjektíve is egybeesnek a hitleri Németországnak azzal a törekvésével, hogy az antifasiszta nagyhatalmak egyetértését és együttműködését aláaknázza. Elhangzanak bizonyos bíráló megjegyzések is egyes vezető angol—amerikai politikusokkal — elsősorban Churchilllel kapcsolatban.

A Vojna i rabocsij klassz Koalíció, amelyet a háború hozott létre, és amely arra hivatott, hogy biztosítsa a győzelmes békét c. vezércikkében⁶² hangsúlyozza,

⁶⁰ В. Семёнов: Неотложная задача Войны и рабочий класс 1943. 3. sz., július 1. 8—10. old.

⁶¹ Е. Варга: Внешняя политика Советского Союза во второй мировой войне. Мировое хозяйство... 1943. 8—9. sz. 31—32. old.

⁶² Коалиция, рождённая войной и призванная обеспечить победоносный мир 1943. 2. sz., június 15. (Idézeteink a 4—7. oldalról valók.)

hogy az antifasiszta koalíciót az összes résztvevő fél „legégetőbb állami és nemzeti érdeke hozta létre”. Az összefogás tehát fő célját tekintve szilárd alapon, a résztvevőknek a közös ellenség ellen vívott háborús érdekazonosságán nyugszik. A cikkíró ezután rámutat arra, hogy az antifasiszta szövetségesek közötti kapcsolatokban vannak bizonyos ellentétek is. Az ellentétek társadalmi gyökere „a koalíció résztvevőinek társadalmi rendszerbeli és ideológiai különbségében rejlik”. Ezeket az ellentéteket le lehet küzdeni abban az esetben, ha az államférfiak mindenk fölé helyezik népük érdekeit. A szerző megnevezi azokat az angol és amerikai köröket, amelyek a valóban meglevő nehézségek mellett tudatosan akadályozzák a Hitler-ellenes szövetség belüli együttműködést.

Ilyenek az Egyesült Államokban az izolacionisták, Angliában a clivedeni klikk. E csoportok képviselői — jegyzi meg a cikk — nem tudván felülemelkedni szűk osztályérdekeiken, osztály-előítéleteiken, bizalmatlanságot hintenek el a Szovjetunió iránt az angolok és amerikaiak között. Azzal ijesztgetik Anglia és az Egyesült Államok népeit, hogy Moszkva fenyegeti őket. Ezek az erők nyíltan óhajtják, hogy a Szovjetunió gyöngüljön meg a hitleri Németországgal vívott párvialdalban. A cikk megnevez néhány reakciós angol és amerikai közéleti személyiséget is, akik az állítólagosan fenyegető „vörös imperializmussal” és „Európa bolsevizálódásával” rendszeresen rémítgetik hazájuk népét.⁶³ A cikkíró megállapítja, hogy ugyanezek a reakciós csoportok annak idején abban a reményben üdvözölték Hitler hatalomra jutását, hogy a fasiszta Németország „védőgát” lesz majd a „bolsevista veszély” ellen, és azzal a meggyőződéssel támogatták Németország felfegyverkezését is, hogy az majd a Szovjetunió ellen fogja fegyvereit felhasználni.

1943. június közepén jelenik meg *D. Monyin Nem hagyni az ellenségnek lélegzetvételnymi időt* c. igen tanulságos és érdekes cikke.⁶⁴ 1943. május—júniusában — mint erre már rámutattunk — rendkívül fontossá vált az a kérdés, hogy a szövetségesek stratégiai fő csapása merre irányul, és milyen intenzitású lesz majd. A második front stratégiáját fogják-e megvalósítani, vagy a másodrangú szárazföldi hadműveletek stratégiáját és a halogatás taktikáját alkalmazazzák-e, aminek következtében elhúzódik a háború. A szovjet kormány és közvélemény azon az állásponton volt, hogy a szövetségeseknek ki kell használniuk a kedvező lehetőségeket, s Európára kell irányítaniuk fő csapásukat. Monyin azt vizsgálja, hogy az angol és amerikai sajtóban miképpen tükröződik ez a rendkívül fontos stratégiai probléma, milyen erők akarják eltéríteni az angol és amerikai kormányt az európai stratégiától 1943-ban. A cikk bírálja azokat a véleményeket is, amelyek a könnyű győzelem lehetőségének atmoszféráját igyekeznek kelteni. Megállapítja, hogy a világ közvéleménye, elsősorban a Szovjetunióval szövetséges országok népei nagy figyelemmel kísérték az Afrikában május folyamán kibontakozó eseményeket, helyesen feltételezve, hogy azok új szakaszt nyitnak a hitleri Németország elleni harc történetében: a szövetségesek európai kontinensre való közvetlen behatolásának szakaszát. Ennek a várakozásnak adott például hangot a vezető amerikai lap, a New

⁶³ Így például megemlíti angol vonatkozásban Moore Brabazon volt légügyi minisztert, Lady Astor reakciós csoportját, Amerikában Bullit, Chandler, Wheeler stb. szenátorokat.

⁶⁴ *Д. Монин: Не дать врагу передышки* Уо. 1943. 2. sz., június 15. (Idézetek a 26—29. oldalról.)

York Times, az angol Daily Telegraph⁶⁵ és Sunday Express,⁶⁶ hangsúlyozva, hogy az afrikai hadjárat a nagy katonai akcióknak csupán a kezdeti szakaszát jelenti, és a szövetségesek még a nyár folyamán megnyitják a második frontot. Később azonban — mutat rá a szerző — az angol és amerikai sajtóban a megnyugvás jelei kezdtek mutatkozni. Több sajtóorgánium azt kezdte például hangoztatni, hogy Olaszország kapitulációjához elegendő az is, ha a szövetségesek csupán „politikai” támadást indítanak Itália ellen. Németország csatlósainak a háborúból való kikapcsolásához elegendő, ha korlátozott csapatokat mérnek Dél-Európára, vagy akárcsak a Földközi-tenger nagyobb szigeteire: Sziciliára, Szardíniára, Krétára. Más lapok eltúlozzák a légi bombázások jelentőségét, pedig — állapítja meg Monyin — szárazföldi harc nélkül — éppúgy, mint 1914—18-ban — lehetetlen szétzúzni az ellenség katonai erejét. A szövetséges sajtóban megnyilvánuló, belenyugvást sugalmazó hangok szerinte azért veszélyesek, mert felhasználják azokat a fasiszta Németország angol—amerikai támogatói. Az izolacionisták és lapjaik például széles körű kampányt indítottak az európai kontinensre való behatolás ellen. A Hearst sajtókonzern⁶⁷ egyik lapja, a New York Journal and American arról írt, hogy „Japán a fő ellenség”, a New York Daily News⁶⁸ szerint pedig a közeljövőben felül fogják vizsgálni Amerika háborús stratégiáját, és az Egyesült Államok a Berlin elleni hadjárat helyett a Csendes-óceánon fogja összpontosítani minden erejét még akkor is, ha ez azzal járna, hogy Észak-Afrikából ki kell vonni a már harcban edzett amerikai csapatokat. Ezeket a megnyilatkozásokat — írja Monyin — nyíltan támogatja a Roosevelt politikájával szemben álló izolacionista szenátorok csoportja. Chandler például május 17-én az amerikai szenátus ülésén követelte, hogy az Egyesült Államok csak Japán legyőzése után koncentrálja erejét az akkorra már legyöngyülő Németország ellen. „A Csendes-óceáni front szerepének kérdése — jegyzi meg a szerző — májusban rendkívül nagy helyet foglalt el az amerikai sajtóban.” Ugyanakkor Monyin arra is rámutat, hogy az amerikai sajtón belül harc folyik a második front kérdésében. A vezető amerikai lapok az izolacionisták e mozgolódását a második front szabotálására irányuló törekvésként értékelték, és az amerikai sajtó nagy többsége elítélte ezeket a negatív hangokat. Az izolacionista, Roosevelt-ellenes csoport háborúval kapcsolatos magatartására Monyin jellemző részt idéz Graftonnak, a New York Post⁶⁹ szemleírójának tollából: „A múlt esztendőben e csoport — idézi Monyin — azt javasolta, hogy a második fronttal kapcsolatos döntést engedjék át a katonai szakértőknek. A jelenlegi időszakban, amikor a jelek szerint a második front valósággá válik, ugyanez a csoport azt bizonygatja, hogy a nép a kongresszuson keresztül köteles ellenőrizni a katonai stratégiát. A múlt évben ez a csoport kijelentette, hogy Amerikának nincs elegendő mennyiségű hajója ahhoz, hogy a csapatokat a 3000 mérföldnyire fekvő Európába szállítsák. Most viszont azok Európába történő indítása helyett az Amerikától 6000 mérföldnyire levő csendes-óceáni hadicselekmények körzetébe való küldésük

⁶⁵ Konzervatív párti lap.

⁶⁶ A konzervatív pártot támogatta.

⁶⁷ A Hearst-konzern rendelkezett az Egyesült Államokban a legnagyobb példányszámmal.

⁶⁸ A Mc Cormick—Patterson-konzern orgánuma, melynek újságjai a Hearst-lapokkal együtt az izolacionizmus hatalmas szócsövei voltak.

⁶⁹ Demokrata párti lap.

mellett szállt síkra. A múlt esztendőben ez a csoport azt bizonygatta, hogy a Hitler elleni támadás idő előtti, mivel Hitler nagyon erős. Jelenleg kijelenti, hogy nincs szükség a második frontra, mert Hitler már jelentősen meggyöngült.”

A szovjet szerző a továbbiakban felsorolja a második front megnyitása ellenzőinek érveit. Ezek szerint az európai partraszállással mindaddig várni kell, „amíg nem tisztázódik a helyzet a szovjet—német fronton”. Az afrikai harcokban részt vett angol—amerikai csapatoknak egyébként is pihenőre, átcsoportosításra van szükségük. Az azonnali invázió kaland lenne, mert az Egyesült Államok és Anglia még nem készültek fel a támadásra. A második frontot 1944-ben kell megnyitni, addig a szövetséges haderők korlátozzák tevékenységüket Németország és Olaszország légi bombázásaira. Momyin idézi az egyik amerikai katonai folyóirat, az Army and Navy Journal ⁷⁰ megállapításait, miszerint az 1943-as esztendő hátralevő részében a légi bombázások gyengítik majd a Vörös Hadsereg elleni német támadás erejét, és előkészítik az 1944-es partraszállást. Ez alatt az idő alatt az angol—amerikai haderők felkészülnek az invázióra, amely megkezdődik, „mihelyt mutatkoznak Németország és Olaszország összeomlásának jelei”.

Momyin a következő fontos megállapításokkal fejezi be gondolatmenetét: „A lélegzetvételre csupán Hitlernek van szüksége. Egész stratégiai terve jelenleg az időnyerésre épül. . . A lélegzetvételre Hitlernek azért van szüksége, hogy még egy kalanddal kísérletezzék a szovjet—német fronton. Azért van rá szüksége a német—olasz hadvezetésnek, hogy felkészülhessen az európai part védelmére, pótolja azokat a roppant nagy veszteségeket, amelyeket a hitleristák az utóbbi hónapokban elszenvedtek a szovjet—német fronton, s hogy megvalósítsák a totális mozgósítást.”

V. Lan is bírálja *Az Amerikai Egyesült Államok a háborúban* c. cikkében ⁷¹ azokat az amerikai sajtóban tükröződő reakciós törekvéseket, amelyek fel akarják cserélni a szövetségesek európai stratégiáját a távol-keleti stratégiával, de őt más összefüggésben foglalkoztatja az amerikai szovjetellenes erők káros tevékenysége. Lan rámutat arra, hogy a monopóliumok szabadalmi jogai zökkenőket okoznak az Egyesült Államok gazdasági életének hadi célokra való átállításában. Ezen belül is a német és amerikai monopóliumok összefonódásának jelentős a szerepe a haditermelés gyors fejlesztésének akadályozásában. A Standard Oil Company amerikai monopól-egyesülés például a német I. G. Farbenindustrie trösztrel 1929-ben kötött egyezmény értelmében gátolta a szintetikus kaucsuk előállításának szabadalmának felhasználását. „Az Egyesült Államok gazdasági életében — jegyzi meg a cikkíró — még tevékenykednek a »földalatti« erők, amelyek egoista, de lehet hogy más, még veszélyesebb megfontolások alapján zavarják a kormány hadigazdasági intézkedéseit.” „Hitler nagy szerepet szánt az óceánon túli köztársaságban működő trójai falovának.” Ezzel kapcsolatban rámutat arra, hogy a hitleri Németország Amerikában levő „ötödik hadoszlopa” minden fontosabb hadiipari—gazdasági centrumban tevékenykedik. Elsősorban Detroitba, az egyik legnagyobb hadiipari központba fészkelődött be. Képviselői innen uszítanak Roosevelttel szemben, lázítanak a hadiipari üzemekben, s sztrájkokat szerveznek a megalkuvó munkásvezérek segítségével. Chicagóban szintén erősen tevékeny-

⁷⁰ Nem hivatalos, de nagy tekintéllyel rendelkező katonai orgánum.

⁷¹ В. Лан: США в войне. Мировое хозяйство. 1943. 7. sz. (lásd 24—32. oldal.)

kednek a hitleri Németország propagandáját segítő elemek, de megtalálhatók Washingtonban és az ország számos más központjában, államában is. A hitle-risták olyan védelmezői, mint Taft és Wheeler, jelen vannak a legfelsőbb tör-vényhozói szervben, a szenátusban.

Az „ötödik hadoszlop” — állapítja meg Lan — a nemzeti egység megbon-tása, az amerikai nép erkölcsi erejének aláásása céljából igyekszik saját cél-jaira felhasználni „az árak és a létfenntartási költségek rögzítése” körül ki-alakult vitát.⁷² A reakciós erők a munkabér stabilizálását arra igyekeznek ki-használni, hogy bizalmatlanság támadjon a munkásokban a kormány iránt, a mezőgazdasági árak stabilizálását pedig arra, hogy elégedetlenség keletkez-zék a farmerek között; a nyersanyagok elosztásának szabályozását arra pró-bálják felhasználni, hogy a tőkések bizonyos rétegeit fordítsák szembe a kor-mánnyal.

Hitler védelmezői kevés követőre találnak Amerikában, de aktivitásuk aránytalanul nagyobb, mint országos súlyuk, és főleg a hagyományos amerikai izolacionizmust igyekeznek felhasználni céljaik érdekében. Az izolacionisták befolyása az ellenzékben levő köztársasági pártban a legerősebb, de szép számmal megtalálhatók a demokrata pártban is. Lan rámutat arra, hogy miként változott meg az amerikai „békéltetők” politikája a háború előtti időszakhoz viszonyítva. Miután Japán agressziójának következtében az Egye-sült Államok bekapcsolódott a háborúba, ezek az „Amerika nincs felkészülve a háborúra!”, „Várjuk meg az ellenséget itthon!”, „Haljunk meg a saját partjainknál!” veszélyes jelszavakat kezdték hirdetni. Céljukat a szerző a kö-vetkezőkben foglalja össze: el akarták távolítani az amerikai népet szövetsé-geseitől (Angliától és a Szovjetuniótól), csupán védekező háborút kívántak folytatni és kompromisszumos békét kötni; alá próbálták ásni az Egyesült Államok morális és nemzeti egységét, hadi erőfeszítését; nemzeti és faji konf-likthusokat óhajtottak előidézni az országban. Lan több helyen is hangsú-lyozza, hogy ezek a törekvések teljesen megegyeznek a hitleri politikának az antifasiszta koalíció megbontására irányuló törekvéseivel. Kiemeli azonban azt is, hogy az Egyesült Államok közvéleménye az ellenzék tevékenységé ellenére is támogatja a Rooseveltkormányt. Ennek bizonyítékeként említi azt a tényt, hogy az Egyesült Államokban 1943-ban lefolytatott közvélemény-kutatás eredményeképpen nagy többség szavazott amellett, hogy Rooseveltet 1944 őszén negyedszer is elnökké válasszák, ha a háború még nem fejeződné be akkorra. Az amerikai közvélemény helyesli az együttműködést a Szovjet-unióval mind a háborúban, mind a béke megvalósításában. Az amerikai kongresszus 1943 márciusában 407 szavazattal 6 ellenében elfogadta a lend-lease törvény meghosszabbításáról szóló határozatot.

N. Szergejeva⁷³ elsősorban azokra a szovjetellenes megnyilatkozásokra

⁷² Rooseveltnél az Egyesült Államok háborús erőfeszítéseinek kibontakozását fenyegető inflációs veszély megszüntetése érdekében 1942. április 27-i üzenetében a kong-resszus elé terjesztett egy, a létfenntartási költségek stabilizációjára vonatkozó, 7 pont-ból álló programot. Ez a program célul tűzte ki többek között az árak és a munkabér stabilizálását, az adók növelését, a fogyasztás és nyersanyagok normalizálását. (V. ö. Шервуд i. m. II. 158—159.) Lan cikkének megállapításai az elnök eme programpontjai körül támadt vitára utalnak.

⁷³ Н. Сергеева: Американская печать о советско—американских отношениях. Война и рабочий класс 1943. 9. sz. okt. I., 25. old.

hívja fel a figyelmet, amelyek bizalmatlanságot igyekeznek elhinteni az amerikai nép körében a Szovjetunióval szemben, és a hitleri Németországgal a megegyezést sürgetik. Rámutat arra, hogy az izolacionista és félfasiszta sajtóban az egész világháború folyamán hol halkabban, hol erősebben szovjetellenes hangok hallatszottak. Mihelyt sikereket ért el a Szovjetunió — például 1943 nyarán Kurszknál —, ijesztgetni kezdték az amerikai közvéleményt a Szovjetunió „háború utáni céljaival”. Erre azért fontos felfigyelni — jegyzi meg a szerző —, mert az említett sajtó szoros kapcsolatban van Amerika befolyásos kapitalista köreivel. Az izolacionista újságok mintegy 10 milliós példányszámban jelennek meg, érvelésük széles körökhöz jut el, bizalmatlanságot kelt a tömegek között. Az izolacionisták néhány eszméjét még a tekintélyesebb amerikai sajtó is sokszor átveszi. Így például a New York Times is elég gyakran bocsátkozik felelőtlen fecsegésekbe a szovjet külpolitika állítólagos „homályosságáról és gyanús jellegéről”. A továbbiakban a szerző felvázolja a fasisztabarát erők szovjetellenes tevékenységének fő vonalát. A háború kitörésétől kezdve ezek számítottak arra, hogy Hitler rátámad a Szovjetunióra. Mikor ez bekövetkezett, fokozták a szovjetellenes kampányt, és a Hitlerrel kötendő kompromisszum mellett agitáltak. Az Egyesült Államok hadbalépése után a Japán elleni háborús feladatokra hivatkozva felléptek a második front megnyitása és általában az európai hadműveletek megindítása ellen, azt hangoztatva, hogy az Egyesült Államok fő háborúja a csendes-óceáni háború. Azt is követelték, hogy a Szovjetunió nyisson frontot a Távols-Keleten.

1943 augusztusában már közel volt az a terminus, ameddig a szövetségeseknek ígéretük szerint végre kellett volna hajtaniuk a nyugat-európai inváziót. Minden jel arra mutatott azonban, hogy második front 1943-ban sem lesz. A szovjet hadsereg folytatta hatalmas küzdelmét a náci Németország fő erői ellen. Ebben a várakozással teli időszakban jelenik meg a *Vojna i rabocsij klassz*-ban a második frontnak szinte egész problematikáját érintő vezércikk. ⁷⁴ A cikk megállapítja, hogy a Németország elleni nagyarányú támadás megindítására a helyzet kedvezőbb, mint bármikor volt, ezért „a második front kérdése teljes komolyságában merül fel”. „Bármilyen katonai koalíció értelme — írja a szerző — a közös ellenség feletti győzelemért vívott együttes fegyveres harcban rejlik.” Az antifasiszta koalíció ilyen közös, fegyveres harc céljából alakult. A Németország elleni közös harc útjait nem kell különösebben keresni, hiszen ezeket meghatározza „Németország földrajzi és katonai-stratégiai helyzete”, a német agresszió elleni harc történelmi tapasztalata. A feladat az, hogy Németországot „két oldalról, Nyugatról és Keletről acél harapófogóba szorítsák”, s ennek következtében két fronton harcolva megossza erejét, tartalékait. Az 1943-as esztendő első kilenc hónapja a végéhez közeledik, de a megígért második front még mindig nincs meg. A szerző méltányolja a szövetségesek által végrehajtott katonai akciók, így a Németország ellen foganatosított nagyarányú bombázások, továbbá a Szovjetunióknak nyújtott anyagi—technikai segítség jelentőségét, de egyben azt is aláhúzza, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok eddig nagyon csekély német—olasz haderőt kötöttek le Afrikában és Sziciliában. Ugyanakkor a Szovjetunió 1942-ben és 1943-ban is jóval több mint 200 német és más fasiszta hadosztállyal állott

⁷⁴ О втором фронте. Уо. 1943. 5. sz. augusztus. (Idézetek a 3—5. oldalról.)

szemben. A vezércikk hangsúlyozza: „... a mi angol—amerikai szövetségeseink csapatainak még nem volt igazi összecsapásuk a hitleri Németország csapataival... a második front megszervezése még nem valósult meg.” A szerző arra is rámutat, hogy a szövetséges országokban tudatosan vagy öntudatlanul keltett zűrzavar uralkodik a második front kérdésében. Egyesek szerint már nemcsak második front létezik, hanem harmadik, sőt ötödik vagy hatodik is.

A folyóirat vitába száll azokkal az érvekkel, amelyek elhangzanak a szövetségesek körében a Csatornán való átkelés elodázásának igazolásaként. Ezek szerint a partraszállás késésének okai: a németek által a nyugat-európai partvidék mentén kiépített úgynevezett Atlanti-fal, a szükséges „hajótér hiánya”, továbbá a „partraszállás kockázatos volta”. A Vojna i rabocsij klassz említett cikke cáfolja ezeket az érveket, és megállapítja, hogy az Atlanti-fal csupán a náci propaganda találmánya, a hajótér-probléma hangoztatása csakis a második front megnyitásának halogatását szolgálja, hiszen a szövetségesek „ragyogó észak-afrikai és szicíliai partraszálló hadműveletei és a nyugati hatalmak, különösen az Egyesült Államok hajógyártásának óriási növekedéséről közölt adatok” a tények erejével többszörösen szétzúzzák ezt az érvelést. Ami a partraszállás kockázatos voltára való gyakori hivatkozást illeti, az ilyen érvelést aligha fogadhatja el a Vörös Hadsereg, amely már harmadik éve viseli a hitleri hadigépezet ellen vívott háború fő terhét, mégsem torpan meg a szövetségesek közös ügyéért folyó harcban semmilyen áldozatvállalás előtt. A cikk arra is rámutat, hogy a háború elhúzódása csakis a haditermelésben érdekelt szűk, monopolista köröknek hoz hasznot, de „természetesen *nem szabad túl nagy befolyást engedni az ilyen nagy jelentőségű államügyekben azon fegyvergyárosoknak, hadiszállítóknak és másoknak, akik elsősorban a maguk egyéni, önző érdekeiből indulnak ki, nem pedig a széles néptömegek, valamint a hitleri rabságban sínylődő megszállt országok érdekeiből*”. (Kiemelés tőlem — V. I.) „Az európai második front 1943-ban történő megnyitása — fejeződik be e fejtegetés — a jelenlegi kedvező viszonyok között azt jelentené, hogy a Hitler-ellenes koalíció el van szánva arra, hogy véget vessen... a Hitler által rákényszerített háborúnak, hogy az angol—szovjet—amerikai szövetség nem engedje meg a háború elhúzódását, nem enged meg újabb óriási áldozatokat.”

A Vojna i rabocsij klassz éber figyelemmel várta az 1943. augusztus 11—24. között Quebecben folyó Churchill—Roosevelt megbeszélés eredményeit. A tanácskozás ideje alatt megjelent szám vezércikkének címe: *Quebec és a Szovjetunió*.⁷⁵ A cikk megjegyzi: bizonyos angol—amerikai személyiségek szerint lehetséges, hogy még mindig nem aktuális a nyugat-európai partraszállás, hiszen sem Nagy-Britannia, sem az Egyesült Államok területén nem voltak német megszállók, de a Szovjetunió helyzete más, mert a szovjet emberek tízmilliói már több mint két ezstendeje szenvednek a náci megszállás alatt. „A Szovjetunióban csak egyfajta vélemény van: eljött az ideje, hogy a szavakat tettekkel váltsák fel... , hogy keletről és nyugatról döntő és együttes csapást mérjenek” a hitleri Németországra. A cikk sürgeti továbbá egy háromhatalmi konferencia összehívását, ahol személyesen találkoznának a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfői.

⁷⁵ Квебек и Советский Союз. Уо. 1943. 6. sz. augusztus 15. (5. oldal)

Az általunk elemzett vitázó cikkek közül kiemeljük még *M. Galaktyionov* *Mi is hát a tényleges helyzet?* című cikkét,⁷⁶ mert a szerző két neves amerikai katonai szemleíró, Baldwin és Sims nézeteit a koalíció együttműködését érintő olyan stratégiai kérdésekben bírálja, amelyek körül a későbbiek folyamán a szovjet, illetve az angol—amerikai történetírás között éles vita bontakozott ki. Nem lényegtelen rámutatnunk arra, hogy a cikk szintén Churchill és Roosevelttal találkozása után jelent meg, midőn a quebeci döntések alapján véglegessé vált, hogy a szövetségesek a nyugat-európai partraszállást csak 1944 folyamán óhajtják megvalósítani. A legfontosabb vitakérdés, amelynek a szerző különösen nagy figyelmet szentel, a koalíciós partnerek hadműveletei egymásra gyakorolt kölcsönhatásának értékelésével kapcsolatos. Galaktyionov rámutat arra, hogy Baldwin a *New York Times* 1943. augusztusi számában megjelent cikkében olyan álláspontot képvisel, miszerint a szövetségesek szicíliai hadműveletei már a második frontot jelentik, és a Vörös Hadsereg azért volt képes 1943 nyarán ellentámadásba lendülni, mert a szövetségesek a keleti front mellett két másik frontot is létrehoztak a hitleri Németország ellen, sőt új frontok létrehozása is kilátásban van. Baldwin szerint ha a fasiszta Németország minden erejét a Szovjetunió ellen tudta volna összpontosítani, a Szovjetunió valószínűleg elpusztult volna. A szerző cáfolja ezt az álláspontot, és kiemeli, hogy a hitleri Németország 1943 nyarára — 1942 nyarához képest — a Baldwin által említett szövetséges hadműveletek ellenére is növelni tudta a keleti fronton haderejét, változatlanul ott csoportosította megmaradt legjobb hadosztályait. Az alapvető német haderőket 1943 nyarán is a szovjet—német fronton vetették harcba. Galaktyionov kérdésesnek tartja, vajon a németeknek olyan mértékben sikerült volna-e 1942 nyarán a szovjet—német fronton végrehajtott támadásuk abban az esetben is, ha módjukban állott volna 20—30 hadosztálynyi haderőt átdobni a szovjet—német frontról Észak-Afrikába. A cikk írója elutasítja Baldwinnak a „kimerítésig folytatott háborút” hirdető jelszavát is — azzal az érveléssel, hogy ez a taktika (a második front 1943 nyarán történő ismételt elhagyása következtében) úgy is értelmezhető, hogy nemcsak a fasiszta Németország, hanem a több mint két éve Európában egyedül harcoló Szovjetunió ellen is irányul. Galaktyionov a továbbiakban cáfolja Sims katonai szemleíró állítását, mely szerint „az oroszok makacsul ellenzik, hogy az angol—amerikai csapatok vállvetve harcoljanak a Vörös Hadsereggel”. Rámutat arra: a szövetségesek soha nem is tettek olyan lépéseket, hogy vállvetve harcoljanak a szovjet hadsereggel. Ama 1942 őszén tett angol—amerikai javaslat, mely szerint szövetséges légierőket és szárazföldi csapatokat helyeznének el a Kaukázusban, nyilvánvalóan elutasításra talált szovjet részről, mert a Szovjetuniónak a Sztálingrádért és a Kaukázusért folyó harcok idején az jelentett volna segítséget, ha a szövetséges csapatok az „Észak-Kaukázusban” vagy pedig „a szovjet—német front középső szakaszán” kapcsolódnak be a harcokba. Ezt a szovjet javaslatot viszont a szövetségesek nem fogadták el.⁷⁷

A szovjet szerzők azonban sohasem feledkeznek meg az angol és amerikai nép második frontért folytatott harcának egyre növekvő politikai jelentőségéről. Így például *Trojanovszkij* idézett műve 69. oldalán megállapítja, hogy a

⁷⁶ *M. Галактионов: Каково же действительное положение. Уо. 1943. 7. sz. szeptember 1. (6—7. oldal)*

⁷⁷ E problémával kapcsolatban lásd: *Üzenetváltás . . . I. köt. 34., 44.*

második front ügye Angliában és az Egyesült Államokban belpolitikai kérdéssé vált: „Angliában már folyik a harc e kérdés körül; folyik a harc, és Churchillre jobbról és balról is nyomást gyakorolnak, mondván, hogy nem eléggé energikusan folytatja a háborút, nem valósítja meg a második front programját.” „Így hát a második front kérdése — mutat rá a szerző — nemcsak Anglia és az Egyesült Államok politikai vezetőin múlik, hanem már a politikai harc és a széles néptömegek fellépésének tárgyává vált.” (Kiemelés tőlem — V. I.)

Amint látjuk, a második front megnyitásának sürgetése többféle összefüggésben tükröződik az 1943-ban megjelent szovjet folyóiratokban, kiadványokban. Ezek a korabeli írások ismételten hangsúlyozzák azt az indokolt szovjet álláspontot, hogy a második front haladéktalan megnyitása közelebb hozza a háború végét, halogatása pedig elodázza azt. Aránytalanul tovább növeli a Szovjetunióra nehezedő, az egyfrontos háborúval járó terheket, azzal a burkolt céllal, hogy a Szovjetunió egyoldalú lekötése árán Nagy-Britannia és az Egyesült Államok olyan hatalmas haderőt hozzanak létre, amellyel ellensúlyozni tudják majd Európában a Szovjetunió győzelmeit. A szerzők a kivárás és halogatás angol—amerikai stratégiájával szemben a koalíciós stratégia megvalósítását hangsúlyozzák, melynek lényege abban rejlik, hogy a hitleri Németországra a mielőbbi győzelem reményében nemcsak Keletről, végre Nyugatról is hatalmas csapásokat kell mérni, megosztván ezzel a koalíció tagjai között a háborús áldozatokat is.

A második világháborúban a szemben álló koalíciók végleges kikristályosodása — vagyis az a tény, hogy létrejött a szocialista Szovjetunió és a kapitalista Nagy-Britannia, valamint Egyesült Államok szövetsége a legagresszívabb kapitalista államok fasiszta szövetsége ellen — átmenetileg jelentős mértékben befolyásolta a nemzetközi osztályharc menetét.

A kapitalizmus és szocializmus közötti, világméretekben folyó küzdelem, amely végső soron a két világháború között eltelt húsz esztendő jellemezte, nem válhatott a Szovjetunió elleni általános háborúvá, mert — mint arra már más összefüggésben rámutattunk — a második világháborút kirobbantó fasiszta országok nemcsak a Szovjetunió, hanem a leghatalmasabb kapitalista, polgári demokratikus országok létét is fenyegették. A veszélyes ellenség elleni önvédelmi harc szükségszerűsége tehát megosztotta, és egymással szembeállította a világkapitalizmus erőit, sőt, a háború konkrét viszonyai között együttműködésre készített osztályjellegükben gyökeresen különböző államokat. Az antifasiszta koalíciót alkotó államok különböző társadalmi jellegéből fakadó ellentéteket így átmenetileg alárendelték a fő célnak, a fasiszta államok feletti győzelem kivívásának. A fasiszmus megsemmisítése — ez a világméretű gazdasági—politikai és katonai feladat — lett, különösen a Szovjetunió ellen megindított német támadás következtében a nemzetközi munkásmozgalom fő osztályfeladata. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok munkáosztálya a második világháború folyamán azzal tehetett eleget nemzeti és nemzetközi kötelezettségének, ha minden erejével arra törekszik, hogy minél gyorsabban leverjék a fasiszta hatalmakat. A háború mielőbbi befejezése érdekében növelnie kellett a haditermelést, elősegítenie hazája gyors hadi felkészülését, sürgetnie a fasiszta Németország elleni háborúba való döntő bekapcsolódást. Az angol—amerikai munkásosztálynak éppen ezért időlegesen le kellett mondania az életfeltételei megjavításáért folytatott küzdelem néhány hagyományos módszeréről, így például a sztrájkokról. A haditermelésben alkal-

mazott sztrájkok csak késleltethették országaik háborús felkészülését, a háború befejezését, károsan hathattak saját országaik és a Szovjetunió élethalál harcára is. A *Mirovoje hozjajsztvo i mirovaja polityika* és a *Vojna i rabocsij klassz* című folyóiratokban találunk jó néhány olyan cikket is, amelyek szerzői azt elemzik, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok munkásosztálya mekkora erőfeszítéseket tesz a háborús győzelem meggyorsítása érdekében. Ugyanakkor arra is rámutatnak, milyen tényezők gátolják az angol—amerikai munkásosztályt e történelmi jelentőségű feladatának teljesítésében. Ebből a szempontból említésre méltónak tartjuk Sz. Drabkina „A szakszervezeti mozgalom az Egyesült Államokban a háború alatt”⁷⁸, valamint „A szakszervezeti egység és a háború”⁷⁹, továbbá M. Falin „A háború és az amerikai szakszervezetek,”⁸⁰ cikkeket.

„A szakszervezeti mozgalom az Egyesült Államokban” című cikk szerzője rámutat arra, hogy a munkások termelési kezdeményezése hatalmas növekedést ért el az Egyesült Államokban. Az amerikai munkások által a háború folyamán tett újítási javaslatok száma több tízezerre tehető. 1942 végéig csupán a General Electric vállalatának munkásai 12 250 újítási javaslatot nyújtottak be. A CIO-hoz⁸¹ tartozó szakszervezetek egész sora kidolgozta az egyes termelési ágak vagy üzemek munkája fellendítésének és a haditermelés növelésének tervét. (Pl. az acél-, elektro-, rádió-, gép-, színesfém-, automobil stb. ipar.) A szakszervezetek önkéntesen lemondtak a vasár- és ünnepnapokon járó dupla munkabérről, „beleegyeztek a munkahét meghosszabbításába azzal, hogy a heti 40 órán felül végzett munkáért csupán másfélszeres munkabért követelnek,” felülvizsgálták a háború alatti időszakra vonatkozólag a sztrájkharc kérdésében elfoglalt álláspontjukat, és elálltak a sztrájkoktól. A szerző azonban arra is rámutat, hogy a munkásosztály háborús erőfeszítéseinek teljes kifejtésében nagy akadályt jelent a szakszervezeti egység — az AFL⁸² és a CIO egységének — hiánya. Az egység megvalósítását elsősorban az AFL vezetői ellenezték. Sz. Drabkina megállapítja: „A demokratikus országok munkásai értik a Szovjetuniókat mint a hitleri Németország szétzúzásában döntő tényezőnek a szerepét. Megértik, hogy a szovjet frontokon dől el az ő sorsuk is. A második frontért vívott harc tömeges jelleget öltött. A munkások többsége Angliában és az Egyesült Államokban nem osztja azt a politikát, amelyet ebben a kérdésben a brit trade-unionok kongresszusa és az AFL vezetősége folytat.” E politika lényege — állapítja meg a szerző — „hogy a munkásosztály nem képes hatni, és nem is kell hatnia a második front megnyitásának meggyorsítására, mivel ez utóbbi kizárólagosan a katonai szakemberek hatáskörébe tartozik.” Drabkina ezután az amerikai munkás- és szakszerve-

⁷⁸ С. Драбкина: Профсоюзное движение в США в ходе войны, Мировое хозяйство . . . 1944. 5. sz. (56—63. oldal)

⁷⁹ Профсоюзное единство и война. Уо. 1943. 2—3. sz.

⁸⁰ М. Фалин: Война и американские профсоюзы, Война и рабочий класс 1943. 2. sz. június 15. (15—16. oldal)

⁸¹ CIO: Congress of Industrial Organizations. (Ipari Szervezetek Kongresszusa.) Ipari alapon szervezték 1935-ben. Haladó jellegű volt.

⁸² AFL: American Federation of Labour (Amerikai Munkásszövetség) szakmai szervezési alapokon jött létre 1881-ben. Reformista szakszervezet volt. A balratolódás következtében belőle kivált szakszervezetek hozták létre 1935-ben a CIO-t. Az AFL és a CIO 1955. december 5-én egyesült, és AFL-CIO néven létrejött az Egyesült Államok egységes szakszervezeti központja.

zeti egység problémáit fejtegeti, és rámutat arra, hogy az amerikai AFL vezetőségének „reakciós többsége” — támogattatva a CIO volt elnöke, Lewis⁸³ által, ellenzi az AFL és a CIO egységét és a háborús erőfeszítések meggyorsítását.

M. Falin szintén bírálja azokat a szakszervezeti vezetőket, akik „igyekszenek az ipari munkások tömegeit a Szovjetunióval barátságos viszonyban álló amerikai nép háborús erőfeszítéseit dezorganizáló sztrájkok útjára taszítani.” Így pl. — jegyzi meg a szerző — Lewis, a bányászok szövetségének elnöke sztrájkra szólította fel a bányászokat annak ellenére, hogy a hatóságok „a vitás bérkérdések elfogadható megoldására tettek ígéretet.” Lewis „állhatatosan a sztrájkharc szítására törekszik a bányászokban”. Az adott háborús viszonyok között — állapítja meg Falin — a sztrájk hátráltatja a hadműveleteket, végső soron a második frontot. „Aki sztrájkra szólít fel a Hitler elleni harcban, az valójában Hitlernek segít.” A szerző ezután rámutat arra, hogy bizonyos szakszervezeti vezetők hangsúlyozzák, az Egyesült Államoknak nincs szüksége sokmilliós hadseregre. Ezek kapcsolatban állnak az izolacionistákkal. Falin ezzel összefüggésben bírálja az izolacionista elméletet, és megállapítja, hogy korunkban nincs elszigetelt ország, s a jelenkori államok nem tarthatják távol magukat a „világeseményektől”. Az Egyesült Államok 1918 után bekövetkező eltávolodása az európai ügyektől nem mentette meg az Egyesült Államokat a hitleri támadástól. Az izolacionizmus arra volt jó Hitlernek, hogy egyenként számoljon le ellenfeleivel, jelenleg pedig az USA katonai erőfeszítései aláásásának eszköze. „Az izolacionizmus filozófiája — jegyzi meg Falin — különösen tűrhetetlen a munkásmozgalom soraiban, mert nincs még egy osztály, amelynek oly sok szenvedést okoztak volna a fasiszták, mint a munkásosztálynak.” „Az amerikai szakszervezetek reakciós elemeinek tehetetlensége abban áll, hogy az amerikai munkásosztályt és az amerikai népet nem előre, hanem hátra, a weimári köztársaság hibáihoz, Franciaország köztársasági pártjai végzetes hibáinak megismétlése felé taszítják.”

A moszkvai konferencián és teheráni értekezleten végül is létrejöttek a valóságos koalíciós stratégia megvalósításával kapcsolatos háromhatalmi megállapodások, és számos politikai kérdésben is megszületett a döntés. A két háromhatalmi találkozóhoz hozott határozatok azt bizonyították, hogy a koalíció résztvevői az együttműködésnek olyan útjára léptek, amely feltétlenül elvezet a fasiszmus feletti teljes győzelemhez.

A korabeli szovjet politikai irodalom nagy figyelmet szentelt ezeknek a rendkívül fontos eseményeknek, kiemelte az együttműködés megszilárdulásának történelmi jelentőségét, de egyben azt is hangsúlyozta, hogy a hozott határozatok valóságos értékét az dönti el, milyen mértékben és milyen gyorsan valósítják meg azokat.

1943 decemberében, a teheráni konferencia után jelent meg *I. Lemin: A fasiszta tábor válsága és az angol—szovjet—amerikai koalíció megszilárdulása*

⁸³ John Lewis (1880—1946) az Egyesült Államok egyik legreakciósabb szakszervezeti vezetője. A háború idején az egyesített bányászszövetség elnöke. Kapcsolatban állott az amerikai izolacionistákkal, ellenezte Amerika részvételét a Hitler-ellenes koalícióban. A szabotázs határát súroló sztrájkra buzdításai odáig fajultak 1943 tavaszán, hogy Roosevelt kénytelen volt az antracit- és más bányákat a hadsereg ellenőrzése alá vonni s egyéb rendkívüli intézkedéseket foganatosítani.

c. cikke.⁸⁴ Lemin megállapítja, hogy az 1943-as esztendő az angol—szovjet—amerikai koalíció megerősödésének éve volt. Az észak-afrikai sikeres harcok, a szicíliai és dél-olasz partraszállás következtében megszilárdult az antifasiszta koalíció vezető nagyhatalmainak katonai együttműködése. „A sikeres koalíciós stratégia — mutat rá Lemin — és a hitleri Németország elleni általános roham megszervezésének minden előfeltétele létrejött. 1943-ban érzékelhetővé vált a nyilvánvaló aránytalanság a szövetséges országok hadra fogott erői és ezek harcbevételének üteme között.” Most már — jegyzi meg Lemin — még a második front ellenségei sem hivatkoznak a partraszállás kockázatos voltára vagy a hajótér hiányára. A szerző utal a londoni rádió 1943. október 7-i közleményére, mely szerint ez év karácsonyáig 2,5 millió amerikai katonát fognak Európába szállítani. A cikk írója ezután azzal bírálja azt az angol—amerikai körökben elterjedt nézetet, mely szerint „takarékoskodni kell az erővel, és minél kevesebb áldozatot kell hozni”, hogy éppen ez vezet a háború elhúzódásához és a fölösleges áldozathozatalhoz, ugyanakkor „a háború mielőbbi befejeződése jelenti majd mind az erővel való mérhetetlen takarékoskodást, mind a véráldozat összehasonlíthatatlan csökkentését a Hitler-ellenes koalíció valamennyi országa számára”. (Kiemelés tőlem — V. I.) Lemin élesen bírálja azokat a nyugati szövetségesek táborában elhangzó véleményeket is, amelyek a Szovjetunió sikerei láttán az európai „erő-egyensúly” politikai megvalósításának szükségességét kezdik hangoztatni. A szerző az 1918 utáni angol kontinentális politika keserű tapasztalataira gondol, hiszen nem kis mértékben éppen angol hozzájárulással erősödött meg ismét Németország a 20-as évek európai vezető nagyhatalmával, Franciaországgal szemben, s ez a megerősödött Németország robbantotta ki a világháborút. Az „erő-egyensúly” politikája — Lemin véleménye szerint — ebben az új kiadásban nem más, mint azoknak az agresszoroknak a támogatása, „akik már vereséget szenvedtek”, s ezért célja az, hogy „viszályt szítson a Hitler-ellenes koalíció országai között.” „Ez a politika — állapítja meg a szerző — a két rendszer különbözőségéből fakadó nézetkülönbségekre és ellentétekre épít. Nem véletlen, hogy a reakciós, Hitler-barát, szovjetellenes csoportok éppen az „erő-egyensúly” elvével leplezik különböző terveiket és javaslataikat, amelyek arra irányulnak, hogy megbontsák a szövetségesek közötti egyetértést a háború alatt, és aláássák a jövendő béke alapját.”

A *Vojna i rabocsij klassz* 1943. december 15-i számának vezércikke⁸⁵ is hangsúlyozza a teheráni konferenciának a szövetséges nagyhatalmak együttműködése megszilárdulásában betöltött történelmi szerepét, és aláhúzza mind a háború győzelmes befejeződése, mind pedig a háború utáni békés elrendezés szempontjából annak fontosságát, hogy megszületett a szövetségesek együttes, Németország ellen irányuló csapásával kapcsolatos döntés. „A három szövetséges hatalom vezetőinek teheráni konferenciája — állapítja meg a cikk — összegezte az egész megelőző fejlődés eredményeit, és ugyanakkor új szakaszt nyitott a szövetséges hatalmaknak a háború viszonyai között és a háború utáni korszakban folytatandó együttműködésének fejlődésében. Ezt az

⁸⁴ И. Лемин: Кризис в фашистском лагере и консолидация англо-советско-американской коалиции. Мировое хозяйство... 1943. 12. sz. (10—12. oldal.)

⁸⁵ Конференция руководителей трех союзных держав 1. old.

új szakaszt az jellemzi, hogy *most már nem a kölcsönös tájékoztatásról és nem bizonyos kérdések kapcsán folytatott konzultációról van szó, hanem a háború és béke legfontosabb problémáinak együttes eldöntéséről. Arról van szó, hogy összeegyeztetett és végleges csapást mérnek Németországra, valamint hogy biztosítsák a tartós békét az ellenség fölött aratott győzelem után.*" (Kiemelés tőlem — V. I.)

Az érdeklődési körünkbe vont korabeli szovjet irodalom tehát lényegében tárgyilagosan, sokrétűen és árnyaltan boncolgatta az antifasiszta koalíciós együttműködés 1943-ban legnagyobb feszültséget okozó problémájának — a második front halogatásának — okait. Ezeknek az írásoknak eszmei-politikai értelemben volt annakidején roppant nagy társadalmi jelentőségük. (A tudományos elemzés feltételei csak a háború befejeződése után érlelődhetnek meg.) A szerzők állandóan szem előtt tartják azt az elvet, hogy a *koalíció biztos győzelmének záloga az egység*, és éppen ezért nem szabad megengedni, hogy a fasiszta Németország kihasználhassa a szövetségesek közötti nézeteltéréseket. Így az angol és amerikai kormányköröket bíráló hang következetes, de egyben mértéktartó is. Sok esetben közvetett módon hangzik el ez a bírálat. Viszont élesen bélyegzik meg azokat az angol—amerikai, a koalíciót lazítani igyekvő, reakciós, szélsőségesen szovjetellenes erőket, melyek különböző eszközökkel és módon gátolják a szövetséges haderők Németország elleni fő tevékenységének gyors kibontakozását. (Így pl. azokat, akik a távol-keleti stratégiát szorgalmazták az európai stratégia helyett.) A szerzők nem felejtik el, hogy a Szovjetunió szövetségesei imperialista országok, ahol a bel- és külpolitikai irányvonal kialakítása a monopolista burzsoázia különböző csoportjai között folyó harc eredménye. Ezért a bírálat mellett bátorítják is azokat a kormányköröket, amelyek helyesen ismerik fel a kor alapvető tenni-valóját, a fasiszmus leverését. Megalkuvás nélkül harcolnak mindazon erők ellen — akár a burzsoázián belül, akár a munkásosztály opportunistá vezetői személyében jelentkeznek —, amelyek gátolják vagy veszélyeztetik e feladat mielőbbi megoldását.

A kortársi vélemények egybehangzóan tükrözik a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok koalíciós háborújának egyik fő jellegzetességét, azt ti., hogy a második front halogatása következtében a fasiszta Németország és európai szövetségesei elleni háború fő terhét a Szovjetunió viseli. Ennek a ténynek a köztudatba vitele kétségtelenül nagy erkölcsi erőt adott a szocialista haza védelméhez, ugyanakkor tudatosította azt a világtörténelmi jelentőségű folyamatot, hogy megváltozóban vannak a szocializmus és kapitalizmus közötti erőviszonyok, a szovjet nép véráldozata nem lesz hiábavaló.

Az angol—amerikai szövetségesek 1944. június 6-án megkezdték a várva várt nyugat-európai előzónlést. A normandiai invázió a történelem legnagyobb, gondosan és hozzáértéssel előkészített partraszállási hadművelete volt.⁸⁶ A fasiszta Németország ekkorra már annyira elvérzett a keleti fronton, hogy a partraszállás nagyobb zökkenő nélkül zajlott le. A második front megnyitásának mégis nagy jelentősége volt, mert végül is a Szovjetunió által éveken keresztül követelt koalíciós stratégia megvalósulása következtében a fasiszta Németország tizenegy hónap múlva feltétel nélkül kapitulált.

A Szovjetunió és szövetségesei közötti katonai együttműködés egyik fő jellegzetessége 1944—45-ben, hogy az angol—amerikai hadvezetés igyekszik

⁸⁶ A partraszálló erőkkel, valamint a német fasiszta és angol—amerikai haderők közötti erőviszonyokkal kapcsolatban lásd *Kulcs: i. m. 129—130.*

minél gyorsabban, minél mélyebbre benyomulni az európai kontinensre, hogy megelőzze a Szovjetuniót bizonyos területek felszabadításában. Ez a hadműveleti síkon tükröződő törekvés a diplomáciában kiegészül azzal, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányai igyekeznek Kelet- és Délkelet-Európában (elsősorban Lengyelországban és Jugoszláviában) olyan kormányokat hatalomra juttatni, melyek révén a kapitalista világhoz kötnék ismét a kelet- és délkelet-európai országok egy részét. A Szovjetunió felszabadító harca következtében azonban történelmi kérésüket már nem hozhatták be. A Szovjetunió természetesen nem azért hozott éveken keresztül annyi ember- és anyagi áldozatot, hogy beleegyezzen egy ellene irányuló újabb „egészségügyi kordon” felállításába. Ezek a kérdések 1944—45-ben — nem kevésbé, mint 1942—43-ban a második front körüli huzavona — élesen tükröződnek a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfői közötti vitákban.

A koalíció azonban a végső győzelemig hatásosan működött, és az 1945. május 8-án, illetve szeptember 2-án aláírt kapitulációs okmányok bizonyítják, hogy a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok szövetsége maradéktalanul teljesítette feladatát: szétzúzta a fasizmust. Az 1944—45-ös években az antifasiszta koalíció azonban nemcsak katonái, hanem egyben hatalmas politikai győzelmet is aratott: a teheráni, Dumbarton-Oaks-i, jaltai, San Francisco-i és potsdami értekezletek döntései hosszú időre megalapozták a szocializmus és kapitalizmus egymás mellett élését, az újabb világháború elkerülésének lehetőségét.

ИШТВАН ВАШ

СОВЕТСКИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В 1943 Г. В СВЯЗИ С ОТКРЫТИЕМ ВТОРОГО ФРОНТА В ЕВРОПЕ

Одной из главных проблем второй мировой войны с точки зрения взаимодействия стран антифашистского блока, а также в связи с возможно более близкой победой над силами фашизма явилось открытие второго фронта в Европе. На возникновение второго фронта повлияли факторы содействия союзных держав, но также и противоречия, имеющиеся между социалистической системой Советского Союза, с одной стороны, и капиталистическими Англией и США, с другой. Правительство и общественность Советского Союза требовали немедленного открытия второго фронта, а Западные Союзники, в первую очередь руководящие круги Англии, искали различные поводы — сверх своих действительных трудностей — для проволочки великой западной европейской десантной операции. Полемика стала особенно резкой в 1943 году, когда условия ведения действенной двухфронтной войны против фашистской Германии во всех отношениях созрели. В эту полемику включились и историки, экономисты, военные специалисты и публицисты. Они убедительно и многосторонно опровергали взгляды англо-американских противников тесного военно-политического сотрудничества с Советским Союзом и единогласно доказывали, что немедленное открытие второго фронта является общим делом всех народов, борющихся против фашизма в интересах скорейшего окончания войны. Они выразили свою убежденность в том, что осуществление коалиционной стратегии является залогом скорейшего окончания войны и длительного и прочного послевоенного мира.

István Vass:

SOWJETISCHE STELLUNGNAHMEN IM JAHRE 1943 IM ZUSAMMENHANG MIT DER ERÖFFNUNG DER ZWEITEN EUROPÄISCHEN FRONT

Eine der Hauptfragen des zweiten Weltkrieges war sowohl die Kooperation des antifaschistischen Blocks, als auch die Beschleunigung des Endsieges über die faschistischen Kräfte betreffende die Eröffnung der zweiten europäischen Front. Auf das Zustandekommen der zweiten Front wirkten die Faktoren der Kooperation zwischen den Verbündeten, aber auch die Gegensätze, die zwischen der sozialistischen Sowjetunion einerseits, und den kapitalistischen England und den Vereinigten Staaten andererseits naturgemäss bestanden, aus. Die Regierung und die öffentliche Meinung der Sowjetunion drängte auf die je frühere Eröffnung der zweiten Front, während die westlichen Verbündeten, vor allem die führenden britischen Kreise über die objektiven Schwierigkeiten hinaus verschiedene Vorwände suchten, die grosse westeuropäische Invasion aufzuschieben. Besonders scharf wurde der Streit im Jahre 1943, als die Voraussetzungen des wirksamen Krieges auf zwei Fronten sowohl in den Kraftverhältnissen als auch in der militärischen Lage heranreiften. In diese Polemik liessen sich nebst den führenden sowjetischen Politikern auch Historiker, Nationalökonomien, Militärspezialisten und Publizisten ein. Sie widerlegten überzeugend und bis in die Einzelheiten die Anschauungen der englischen und amerikanischen Gegner der engen militärischen Kooperation und bewiesen einstimmig, dass es die gemeinsame Angelegenheit aller verbündeter Völker sei, den entscheidenden konzentrierten Angriff möglichst früher anzufangen, das der Krieg desto weniger Opfer verlangt und die Kriegslasten gleichmässiger verteilt worden. Sie haben ihrer Überzeugung Ausdruck gegeben, das nicht nur der schnellere Sieg, sondern auch der dauerhafte Frieden nach dem Krieg nur durch eine in solchem Sinne verwirklichte Kooperation der Sowjetunion und deren englisch-amerikanischer Verbündeter gesichert werden könne.

TARTALOM

<i>Székelv Lajos</i> : Gömbös és a fasizmus külpolitikai koncepciójának alapvonalai . . .	3
<i>Vass István</i> : Szovjet állásfoglalások 1943-ban az európai második front megnyitásával kapcsolatban	19